

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Факультет соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра психології та педагогіки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра на тему:
«Толерантність до вибору інших людей в умовах війни»

Здобувачки вищої освіти
за першим (бакалаврським) рівнем
4 року навчання групи Пс-4
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійної/наукової
програми
“Психологія”
Корнійчук Анастасії Сергіївни
Керівник: Грицук Оксана Вікторівна

Національна шкала: _____
Кількість балів: ____ Оцінка: ЄКТС ____

Члени комісії:

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Допущено до захисту

Завідувач кафедри: _____
О.МАТЛАСЕВИЧ

Острог – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ВИБОРУ ІНШИХ ЛЮДЕЙ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	8
1.1. Толерантність як особистісна та соціально-психологічна характеристика	8
1.2. Особистісний вибір людини як об’єкт соціальної та моральної оцінки ..	13
1.3. Особливості прояву толерантності в умовах війни	18
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО ВИБОРУ ІНШИХ ЛЮДЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	25
2.1. Організація емпіричного дослідження, вибірка та психодіагностичний інструментарій.....	25
2.2. Описовий аналіз показників толерантності та психологічних чинників .	32
2.3. Модель толерантності до вибору інших людей в умовах війни	43
2.4. Психологічні рекомендації щодо розвитку толерантності до вибору інших людей	48
Висновки до розділу 2.....	51
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	56
ДОДАТКИ	61

ВСТУП

Повномасштабна війна в Україні суттєво трансформувала соціально-психологічний простір особистості. В умовах загрози, невизначеності та моральної напруги особливо загострюється ставлення людей до вибору інших: рішення залишитися чи виїхати, долучитися до волонтерства чи зосередитися на власній безпеці, змінити професію, форму навчання, життєву позицію. У суспільстві посилюються процеси поляризації, категоричності оцінок, морального осуду або, навпаки, підтримки та прийняття. За таких обставин проблема толерантності до вибору інших людей набуває не лише етичного, а й виразного психологічного значення.

Актуальність дослідження зумовлена суперечністю між зростанням соціальної напруженості та необхідністю збереження психологічної згуртованості молоді. Воєнний контекст неминуче підвищує рівень тривожності, посилює емоційну реактивність, загострює питання справедливості, відповідальності та моральної оцінки вчинків інших людей. Водночас демократичне суспільство ґрунтується на визнанні права людини на автономний вибір, навіть якщо цей вибір не збігається з очікуваннями чи переконаннями більшості. Саме ця напруга між внутрішньою потребою у визначеності та зовнішньою вимогою поваги до свободи іншого актуалізує проблему толерантності. Недостатня розробленість психологічних чинників толерантності саме до вибору інших людей в умовах війни зумовлює потребу в цілеспрямованому емпіричному вивченні цього феномена.

Особливої уваги заслуговує студентська молодь як соціальна група, що перебуває на етапі активного формування світогляду, ціннісних орієнтацій і почуття соціальної відповідальності. Саме в цей період відбувається інтенсивне осмислення моральних позицій, власного місця в суспільстві та ставлення до вибору інших людей. Студенти активно залучені до інформаційного простору, соціальних дискусій і публічних дебатів, пов'язаних із рішеннями людей в умовах війни. Це може як розширювати їхню

здатність до прийняття альтернативних позицій, так і підсилювати категоричність оцінок.

У сучасній психології толерантність розглядається як складна інтегративна характеристика особистості, що включає когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Проте недостатньо дослідженим залишається питання її зв'язку з конкретними індивідуально-психологічними чинниками, зокрема з емоційним інтелектом, рівнем тривожності, системою ціннісних орієнтацій та локусом контролю. Логічно припустити, що здатність усвідомлювати й регулювати власні емоції, розуміти переживання інших, наявність внутрішнього локусу контролю та гуманістично орієнтовані цінності можуть сприяти більш високому рівню толерантності до вибору інших людей. Водночас підвищена тривожність, потреба у жорсткій визначеності та схильність до зовнішньої атрибуції відповідальності можуть, навпаки, знижувати її.

Проблема толерантності як багатовимірного психологічного феномена посідає вагоме місце як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях. У наукових працях аналізуються її структура, механізми формування та особистісні детермінанти (С. Бондирєва, І. Гриншпун, Д. Колесов, М. Мельничук, В. Павленко, І. Федосєєва), комунікативні аспекти прояву (В. Бойко, А. Скрябіна), а також феномени нетерпимості, авторитаризму та ксенофобії (Т. Адорно, Г. Айзенк, Т. Нельсон та ін.). У межах гуманістичної традиції толерантність осмислюється через ідеї безумовного прийняття, подолання упереджень і розвитку особистісної зрілості (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс,). У вітчизняному дискурсі вона розглядається як характеристика особистості, що виявляється у терпимості до різних поглядів, витривалості до несприятливих емоційних впливів та психічній стійкості в умовах фрустрації і стресу (В. Синявський, О. Сергеєнкова, Н. Побірченко). Водночас у сучасних дослідженнях (А. Курова, Т. Титаренко) порушується проблема життєвого вибору та толерантності до невизначеності в умовах соціальних трансформацій.

Проте питання толерантності саме до вибору інших людей в умовах війни залишається недостатньо вивченим, що зумовлює потребу у комплексному теоретико-емпіричному аналізі цього феномена та визначенні його психологічних детермінант у студентської молоді.

Об'єкт дослідження – толерантність до невизначеності як психологічний феномен особистості.

Предмет дослідження – особливості толерантності до вибору інших людей в умовах війни та її зв'язок зі складовими емоційного інтелекту, рівнем тривожності, ціннісними орієнтаціями і локусом контролю студентів.

Мета дослідження – теоретично та практично проаналізувати особливості толерантності до вибору інших людей в умовах війни та визначити її психологічні чинники у студентської молоді.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

1. Проаналізувати толерантність як особистісну та соціально-психологічну характеристику.
2. Розкрити специфіку особистісного вибору людини як об'єкта соціальної та моральної оцінки.
3. Обґрунтувати організацію емпіричного дослідження, визначити вибірку та психодіагностичний інструментарій.
4. Розробити модель толерантності до вибору інших людей в умовах війни з урахуванням визначених психологічних чинників.
5. Сформулювати психологічні рекомендації щодо розвитку толерантності до вибору інших людей.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що існує статистично значущий зв'язок між рівнем толерантності до вибору інших людей в умовах війни та складовими емоційного інтелекту, рівнем тривожності, ціннісними орієнтаціями й локусом контролю студентів; вищий рівень емоційного інтелекту та внутрішній локус контролю пов'язані з більшою толерантністю, тоді як підвищена тривожність зумовлює її зниження.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс методів:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових джерел;
- емпіричні: психодіагностичні методики для вимірювання рівня толерантності, емоційного інтелекту, тривожності, ціннісних орієнтацій та локусу контролю;
- методи математико-статистичної обробки даних: кореляційний аналіз, описова статистика.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у роботі практичних психологів закладів вищої освіти, під час розробки програм психопросвітницької та тренінгової роботи, спрямованої на формування конструктивної взаємодії та прийняття альтернативних життєвих позицій в умовах воєнного стану.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. У першому розділі здійснено теоретичний аналіз толерантності до вибору інших людей як психологічної проблеми та визначено особливості її прояву в умовах війни. У другому розділі представлено організацію й результати емпіричного дослідження, побудовано модель толерантності та розроблено психологічні рекомендації щодо її розвитку. Загальний обсяг роботи - 77 сторінки, з них основного тексту 55.

РОЗДІЛ 1.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ВИБОРУ ІНШИХ ЛЮДЕЙ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Толерантність як особистісна та соціально-психологічна характеристика

Наукове дослідження толерантності бере свій початок у філософії, а згодом набуває розвитку у політиці, соціології, культурно-етнічних напрямках. Хоча проблема формування толерантності як особистісної характеристики неодноразово порушувалася і в педагогічній науці, на нашу думку, вона й досі не має цілісного системного вирішення.

Уперше поняття «толерантність» у науковий обіг увів у XVIII ст. французький філософ А. Дестют де Трасі, трактуючи його як «терпеливість», а згодом – як «терпимість» і «терпіння» [9].

У Філософському енциклопедичному словнику толерантність визначається як доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей – релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних. Світоглядною основою цього феномена постає поцінювання різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної. У природничих науках поняття толерантності має інше смислове наповнення і пов'язується зі стійкістю організму до впливу несприятливих факторів, що підкреслює адаптаційний аспект цього явища [38, с. 547].

У соціально-психологічному вимірі толерантність розглядається як терпимість до різних думок і неупередженість в оцінці людей та подій (В. Москаленко) [21], як здатність без агресії сприймати судження, особливості поведінки та зовнішності іншого (А. Скок) [32]. Н. Солиніна [28] акцентує увагу на структурі психічних якостей, що охоплюють індивідний, суб'єктний та особистісний рівні.

Водночас низка дослідників підкреслює, що толерантність не зводиться до пасивної терпимості. Зокрема, Ю. Яценко [5] визначає її як активну моральну позицію та психологічну готовність до конструктивної взаємодії з людьми, які відрізняються соціальною, культурною чи світоглядною належністю. У цьому контексті моральна позиція постає як система внутрішньо прийнятих ціннісно-сміслових орієнтирів, а психологічна готовність – як спрямованість на їх реалізацію у поведінці.

Подібну ідею розвиває В. Павленко [25], наголошуючи на важливості поєднання доброзичливості, внутрішньої стійкості до зовнішнього тиску, самоповаги та поваги до іншої людини. У такому розумінні толерантність не зводиться до формальної терпимості чи стриманості, а постає як глибока внутрішня позиція особистості. Відтак у сучасних підходах вона дедалі частіше розглядається не як пасивна витримка, а як інтегративна якість, що поєднує ціннісні орієнтації, емоційну рівноваженість і здатність до конструктивної взаємодії.

Аналіз літературних джерел дає підстави розглядати толерантність як комплексну характеристику особистості, що має системний характер. За визначенням Г. Солдатової та Л. Шайгерової [25, с. 32], толерантність є інтегральною властивістю індивіда, яка визначає його здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем, зберігаючи нервово-психічну стійкість і адаптивність. Таке бачення підкреслює динамічність цього феномену, адже йдеться не лише про установку, а про реальну поведінкову готовність діяти в складних умовах.

Отже, можемо виокремити два основні смислові акценти в розумінні толерантності. З одного боку, вона постає як індивідуальна властивість, що забезпечує саморегуляцію в умовах фрустрації та стресу. З іншого боку, її розглядають як здатність до неагресивної, відкритої та конструктивної взаємодії з іншими людьми. Якщо в першому випадку акцент робиться на внутрішній стійкості, то в другому – на готовності до соціального контакту і прийняття інакшості.

Системний підхід дозволяє побачити толерантність як багаторівневу структуру, що включає соціально-психологічний, індивідуально-психологічний і психофізіологічний рівні. Соціально-психологічний рівень пов'язаний із ціннісно-сміисловою системою особистості, у центрі якої перебувають повага до людини, визнання її гідності та права на власну позицію. Саме цей рівень можна вважати системоутворючим, оскільки він задає загальну спрямованість і узгоджує інші складники толерантності.

Індивідуально-психологічний рівень охоплює ті особливості, які забезпечують реальну здатність до взаємодії: емпатію, емоційний інтелект, когнітивну гнучкість, здатність бачити ситуацію з різних позицій, уміння регулювати власні емоції та поведінку. Психофізіологічний рівень пов'язаний зі стійкістю до стресових впливів, умінням зберігати емоційну рівновагу та підтримувати ефективність діяльності в умовах напруження.

Попри тісний взаємозв'язок цих рівнів, їхній розвиток може бути нерівномірним. Відносна сформованість одного з них не гарантує гармонійності всієї системи. Саме тому зріла толерантність передбачає узгодженість ціннісних орієнтацій, когнітивної складності сприйняття, емпатійної відкритості та поведінкової компетентності у взаємодії з «інакшим». Лише за таких умов толерантність перестає бути декларацією і стає реальною особистісною позицією [42].

Так, у теорії сучасного наукового знання виокремилися різні підходи до розуміння феномену «толерантність», що зумовило наявність різних, інколи позбавлених єдності, контекстів його тлумачення. Зокрема, у межах медико-біологічного підходу толерантність розглядається як адаптація організму до несприятливих впливів; у філософському – як готовність із гідністю сприймати іншу особистість або позицію; в етичному – як терпіння та готовність до примирення; у політичному – як повага до свободи переконань і поглядів; у соціологічному – як делікатність, співчуття, прихильність до іншого; у психологічному – як особливість регуляції взаємодії; у педагогічному – як готовність приймати інших і взаємодіяти з ними [9].

Різноманітні класифікації толерантності пропонують також Г. Бардієр, Ю. Жмирова, Дж. Лорсен, Г. Солдатова,. Залежно від об'єкта нетерпимості виокремлюються міжособистісна, міжетнічна, міжкультурна, конфесійна, гендерна, професійна, політична та інші види толерантності. Г. Бардієр, узагальнюючи підходи, розглядає толерантність за суб'єктами, об'єктами, рівнями функціонування психіки, компонентами соціального ставлення та ступенем прояву [36].

Водночас аналіз запропонованих класифікацій дає підстави стверджувати, що попри різноманіття підходів, більшість із них фактично описують різні площини одного й того ж феномену – ставлення особистості до «інакшості». На нашу думку, надмірна деталізація видів толерантності ускладнює цілісне розуміння її психологічної природи, оскільки відбувається фрагментація єдиного явища на численні підвиди. Більш продуктивним видається інтегративний підхід, у межах якого толерантність розглядається як системна характеристика особистості, що проявляється у різних сферах соціальної взаємодії, зберігаючи при цьому єдину ціннісно-смыслову основу.

У контексті нашого дослідження принципового значення набуває не стільки класифікація за видами, скільки аналіз тих внутрішніх психологічних механізмів, які забезпечують прийняття іншого як суб'єкта власного вибору. Саме тому подальший розгляд структури толерантності доцільно здійснювати з позицій її компонентного та рівневого аналізу.

Структура толерантності відзначається складністю та багатоконпонентністю. Зокрема, Г. Бардієр виокремлює афективний, когнітивний, конативний, потребово-мотиваційний, діяльнісно-стильовий, ціннісно-орієнтаційний, етико-нормативний, особистісно-смысловий, ідентифікаційно-груповий та ідентифікаційно-особистісний компоненти. Така деталізація підкреслює багатовимірність феномену, однак водночас свідчить про складність його чіткого структурування [28].

Вітчизняна дослідниця О. Грива [6] пропонує розглядати структуру толерантності через когнітивну, аксіологічну, інструментальну та якісну

складові. Когнітивна охоплює знання про культурні, соціальні, вікові та інші відмінності; аксіологічна – систему ціннісних установок на повагу, відповідальність і подолання стереотипів; інструментальна – комунікативні та регулятивні вміння; якісна – особистісні риси, зокрема емпатійність, емоційну стабільність, гнучкість мислення.

Подібну логіку простежуємо і в підході Ю. Тодорцевої [36], яка виділяє когнітивну, аксіологічну та поведінкову складові толерантності, підкреслюючи їхню взаємозумовленість. Усі зазначені підходи, попри відмінності у термінології, фактично зводяться до трьох взаємопов'язаних вимірів: знання і розуміння «інакшості», ціннісне ставлення до неї та готовність до відповідної поведінки.

На нашу думку, доцільно розглядати структуру толерантності саме як інтеграцію когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів, які взаємодіють у процесі соціальної взаємодії. Такий підхід дозволяє уникнути надмірної фрагментації та зберегти цілісність феномену.

Щодо рівнів сформованості толерантності, А. Скок [32] виокремлює високий (активний), середній (активно-ситуативний) і низький (пасивний) рівні. Високий рівень характеризується усвідомленістю, стійкістю ціннісних орієнтацій і готовністю до конструктивної взаємодії; середній – ситуативністю проявів і фрагментарністю ціннісних установок; низький – поверховістю знань, небажанням взаємодіяти та підвищеною тривожністю.

Водночас межі допустимої толерантності залежать від соціальних норм і культурного контексту, що визначають рамки прийнятної поведінки. У межах цих норм можливі різні ступені індивідуальної та групової толерантності, а також ініціативи щодо перегляду усталених, але нетолерантних практик.

Окремої уваги заслуговує підхід Г. Олпорта, який розглядає толерантність як характеристику особистості демократичного суспільства. До її ознак він відносить автономність, відповідальність, здатність до емпатії, толерантність до невизначеності, почуття гумору, знання самого себе.

Зазначені характеристики дозволяють розглядати толерантність не лише як соціальну вимогу, а як показник особистісної зрілості [28].

Таким чином, узагальнення підходів дає підстави стверджувати, що толерантність є системною якістю особистості, яка поєднує ціннісні орієнтації, когнітивну складність, емоційну врівноваженість і поведінкову компетентність у взаємодії з іншими. Саме така інтегративна позиція створює підґрунтя для подальшого аналізу толерантності до вибору інших людей в умовах війни.

1.2. Особистісний вибір людини як об'єкт соціальної та моральної оцінки

Життя сучасної людини відбувається в умовах постійної напруги: прискорюється темп життя, ситуації змінюють одна одну з великою швидкістю, зростає кількість актуальних справ, а інформаційний простір перевантажений даними, які часто не мають для особистості реальної цінності. У сучасному світі постійно підвищуються вимоги до рівня компетентностей, емоційно-вольових якостей і здатності людини до саморегуляції. Майже щодня людина опиняється в ситуаціях вибору: прийняття рішень, визначення форм поведінки, осмислення суперечностей між зовнішніми вимогами та власними бажаннями.

Розгляд проблеми особистісного вибору доцільно розпочати з аналізу поняття «особистість», адже саме сформована особистість здатна виступати суб'єктом усвідомленого вибору. Поняття особистості досліджується психологією, філософією, соціологією, педагогікою, і кожне з визначень спирається на експериментальні дані та теоретичні обґрунтування. Найчастіше особистість розглядають як людину в сукупності її соціально значущих і життєво важливих якостей, сформованих у процесі соціального розвитку. Особистість – це конкретна людина в системі стійких соціально зумовлених психологічних характеристик, які проявляються в суспільних

зв'язках і відносинах, визначають її моральні вчинки та мають значення як для неї самої, так і для оточення [17, с. 54].

У соціально-філософському знанні особистість розуміється як система соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена певного суспільства, а також як індивідуальний носій цих рис – вільний і відповідальний суб'єкт свідомої вольової діяльності. Проблема особистості в філософії нерозривно пов'язана з питанням свободи вибору і соціальної відповідальності. Хоча окрема людина не визначає результати сукупної суспільної діяльності, вона завжди володіє свободою вибору, і саме цей вибір конститує її як особистість.

С. Максименко [17] визначає критерії сформованості особистості: по-перше, наявність ієрархії мотивів, тобто здатність підпорядковувати безпосередні спонукання соціально значущим мотивам; по-друге, здатність до свідомого керування власною поведінкою на основі усвідомлених цілей і принципів, що передбачає відповідальність за власні вчинки.

Згідно з позицією М. Савчина [29, с. 62], особистість формується шляхом засвоєння індивідом суспільно виробленого досвіду, норм і цінностей, що зумовлюють становлення його потребово-мотиваційної сфери.

У багатьох психологічних теоріях особистісний вибір пов'язується з певним рівнем зрілості особистості. Практично завжди зрілість супроводжується активною позицією суб'єкта на шляху до реалізації власних цілей і потреб. М. Варій [1] підкреслює, що йдеться про особистість як суб'єкта власного життєвого шляху. Саме в цьому контексті вибір виступає не випадковою реакцією, а проявом усвідомленої життєвої позиції.

Особливого значення вибір набуває в ситуаціях, що суттєво впливають на подальший життєвий шлях людини. Прийняття рішення в умовах множинності альтернатив, недостатності інформації та невизначеності нерідко стає складною психологічною проблемою. Визначення власного майбутнього можливе через усвідомлення того, чого людина прагне (цінності, установки, ідеали), що вона може (здібності) і ким вона є (особистісні особливості).

Особистість, виступаючи суб'єктом, виробляє способи узгодження внутрішніх можливостей із зовнішніми умовами.

Суттєвою умовою виникнення ситуації особистісного вибору є стан невизначеності. Він може бути зумовлений множинністю альтернатив, неповнотою інформації, суперечністю між бажаним і реальним, між потребами суб'єкта та можливостями їх реалізації (Т. Титаренко). Ситуація особистісного вибору постає як значуща, «поворотна» життєва подія, що потребує від суб'єкта усвідомлення власних цілей, можливостей, особистісних властивостей і соціальних очікувань [24].

Таким чином, особистісний вибір є не лише процедурою прийняття рішення, а діяльністю, спрямованою на конструювання альтернатив, визначення критеріїв їх оцінки та прийняття відповідальності за реалізацію обраного варіанту. Важливим показником зрілості особистості при цьому виступає ступінь її самостійності – чи спирається вона на власні ресурси, чи покладається переважно на зовнішні обставини та думку оточення.

У найбільш загальному вигляді вибір розглядається як вироблення суб'єктом рішення в ситуації порівняння різних альтернатив. У соціології досліджується вибір рівня та стилю життя, у філософії – вибір особистістю власної сутності, життєвих перспектив і смислів. У зарубіжній та вітчизняній психології вибір інтерпретується в межах різних теоретичних напрямів.

У психодинамічному напрямі вибір розглядається як стиль поведінки, детермінований фізіологічною організацією та онтогенетичним розвитком людини. У працях З. Фрейда підкреслювався зв'язок особливостей вибору з характером психосексуального розвитку, взаєминами з батьками, механізмами психологічного захисту та здатністю до сублімації. Відповідно, вибір значною мірою зумовлений особистісною історією, має несвідомі підстави й може істотно впливати на подальший життєвий шлях.

В індивідуальній психології А. Адлера вибір пов'язується з балансом між почуттям неповноцінності та прагненням до переваги, рівнем соціальної адаптації, порядком народження та здатністю до кооперації. Вибір виступає

реалізацією життєвого стилю особистості та її рухом у напрямі соціально корисної діяльності. Недостатня соціальна адаптація може сприяти формуванню комплексу неповноцінності або переваги. Отже, вибір набуває глобального характеру й пов'язується з мотивацією досягнення та прагненням до успіху.

У колективній психології К. Юнга підкреслюються індивідуальні відмінності у здатності здійснювати вибір. Дослідник виділяє дві базові установки – інтроверсію та екстраверсію, які в поєднанні з чотирма провідними психічними функціями утворюють вісім типів особистості. Кожен із них має специфічні способи прийняття рішень, що свідчить про залежність вибору від типологічних особливостей.

У гуманістичній психології А. Маслоу вибір розглядається як необхідний елемент здорового розвитку особистості. Людина постійно перебуває в ситуації вибору між безпекою і розвитком. Вибір може здійснюватися як у напрямі самозахисту, так і у напрямі зростання та самоактуалізації. Особистість, орієнтована на розвиток, надає перевагу задоволенню вищих потреб, що формує її життєву стратегію. Таким чином, вибір залежить від ієрархії потреб та рівня особистісної зрілості.

У когнітивному напрямі (Дж. Келлі) вибір розглядається як результат сортування альтернативних особистісних конструктів. Людина обмежує кількість можливих інтерпретацій ситуації, залишаючи найбільш прийнятні для неї варіанти, і на цій основі приймає рішення. Зміна системи конструктів призводить до зміни критеріїв вибору, що підкреслює його когнітивну зумовленість та відносну обмеженість.

У теоріях мотивації (Дж. Аткинсон, Г. Хекхаузен) вибір визначається співвідношенням мотиву досягнення успіху та мотиву уникнення невдачі. Рішення приймається з урахуванням очікуваної ймовірності результату та його суб'єктивної цінності. Отже, вибір у цьому підході є ситуативним і залежить від самооцінки, рівня домагань та домінуючої мотивації [10].

На основі наявності альтернатив і критеріїв їх оцінювання виокремлюють простий, смисловий і особистісний (екзистенційний) вибір. Простий вибір здійснюється за відомим критерієм і має інтуїтивний або автоматизований характер. Смисловий вибір передбачає співставлення якісно різних альтернатив та пошук індивідуальних підстав для рішення. Особистісний або екзистенційний вибір відбувається в критичних життєвих ситуаціях, коли суб'єкту не задані ані чіткі критерії, ані готові альтернативи, і він змушений самотійно їх конструювати.

Таким чином, у різних психологічних напрямках вибір постає як складний і багатовимірний феномен: він може пояснюватися як наслідок несвідомих механізмів, як прояв типологічних особливостей, як реалізація ієрархії потреб або як результат домінування певних мотивів. Проте, попри відмінності в інтерпретаціях, більшість дослідників сходяться в одному – вибір завжди пов'язаний з активною позицією суб'єкта і з необхідністю прийняття рішення в умовах невизначеності.

Вибір можна розглядати і як процес, і як результат. Як процес – це внутрішня робота особистості: зіставлення можливостей, пошук критеріїв оцінювання, співвіднесення власних прагнень із реальними умовами життя. Як результат – це прийняте рішення, яке надалі визначає напрям життєдіяльності людини і нерідко впливає на її подальшу долю.

Наявність альтернатив створює напруження, змушує людину замислюватися, сумніватися, співвідносити «хочу», «можу» і «треба». У складних або кризових життєвих ситуаціях вибір перестає бути просто раціональною процедурою і набуває екзистенційного характеру – він пов'язаний із визначенням власної позиції, цінностей і навіть розумінням себе.

Разом з тим вибір ніколи не відбувається у вакуумі. Він завжди здійснюється в соціальному просторі, а отже стає предметом оцінки – схвалення, критики або засудження. Суспільство задає певні норми й очікування, відповідно до яких один і той самий вибір може розглядатися як

відповідальний або як неприйнятний. Саме тому особистісний вибір є не лише психологічною категорією, а й соціально-моральним явищем [40].

На нашу думку, особливої складності особистісний вибір набуває в умовах соціальної нестабільності та невизначеності, коли зростає не тільки кількість альтернатив, а й інтенсивність суспільної оцінки. У таких умовах сам вибір стає маркером особистісної зрілості, а ставлення до нього з боку інших – показником рівня толерантності в суспільстві.

1.3. Особливості прояву толерантності в умовах війни

Актуальний стан в країні, пов'язаний з воєнними подіями має значний вплив на всі соціальні явища. Війна має катастрофічний вплив на здоров'я та добробут суспільства. Конфлікти спричиняють більше жертв і страждань, ніж будь-яка серйозна хвороба. Як наслідок, трансформаційні процеси, що відбуваються наразі в Україні, а також соціально-економічна нестабільність спричиняють зростання соціальної напруженості. Досліджуючи феномен соціальної напруженості, чимало вчених сходяться на думці, що вона являє собою особливий психічний або соціально-психологічний стан суспільства чи окремих соціальних груп. Зокрема, Г. Громова [7] зазначає, що соціальна напруженість – це масовий психічний стан, який проявляється у конкретній поведінці, ставленнях і діях людей.

Згідно з працями А. Гельбака [4], соціальна напруженість є психічним станом суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками (падіння виробництва, зниження рівня споживання, притік мігрантів, загострення міжетнічних суперечностей тощо) і знаходить своє відображення в індивідуальній та груповій поведінці (зростання злочинності, протестні акції, соціальні девіації).

У свою чергу, Г. Собчак [33] розглядає соціальну напруженість як особливий соціально-психологічний стан населення або окремих його груп,

що залежить від рівня задоволення їхніх потреб і проявляється в девіантній поведінці, зміні місця проживання чи сімейного стану.

Отже, соціальна напруженість може проявлятися як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні окремих соціальних груп, у тому числі професійних чи організаційних спільнот. За результатами досліджень, вона виникає внаслідок соціальної дезадаптації та супроводжується апатією, депресією, агресією, тривожністю, ворожістю, страхом. У такому стані посилюються прояви інтолерантності – нетерпимості у ставленні та поведінці людини під час взаємодії з іншими на основі різноманітних відмінностей.

Таким чином, соціальна напруженість створює психологічне підґрунтя для зниження рівня толерантності та загострення соціальної поляризації, що особливо актуально в умовах сучасних суспільних викликів.

С. Баднер розмежував поняття толерантності до невизначеності та інтолерантності до невизначеності, розглядаючи їх як психологічне явище. На його думку, толерантність до невизначеності проявляється у схильності людини сприймати ситуацію невизначеності як життєвий виклик, як потенційно бажану або стимулюючу, тоді як інтолерантність свідчить про сприйняття такої ситуації як тривожної та загрозової. Науковець визначив основні характеристики ситуації невизначеності: новизну (коли неможливо спиратися на попередній досвід), складність (наявність багатьох взаємопов'язаних елементів) та суперечливість або варіативність (можливість різного тлумачення) [41].

Автор однієї з методик діагностики толерантності до невизначеності Д. Л. МакЛейн зазначає, що толерантність у цьому контексті перебуває в континуумі від відкидання (rejection) до прийняття. Спільною ознакою стимулів, що викликають неоднозначну ситуацію, він вважає брак інформації. МакЛейн визначає толерантність до невизначеності як реакцію на стимул, який сприймається людиною як незвичний, складний, динамічно змінний або такий, що допускає різні, інколи несумісні інтерпретації [44].

С. Литвин [13], аналізуючи розуміння толерантності до невизначеності у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях, виокремив 13 її компонентів у результаті операціоналізації поняття. Водночас йому належить одне з найбільш лаконічних, але містких визначень толерантності невизначеності – як риси особистості, що проявляється у готовності людини до того, що будь-якої миті може статися будь-що. На нашу думку, саме так окреслюється максимальний рівень толерантності до невизначеності.

Дослідник також запропонував поняття міри вираженості толерантності як диспозиційної характеристики особистості, що визначається наявністю оптимальної кількості інформації, необхідної людині для орієнтації в ситуації. Якщо людина відчуває дефіцит релевантної інформації, виникає відчуття невизначеності через її нестачу або недоступність. Водночас надмірна, суперечлива й неузгоджена інформація також може посилювати відчуття невизначеності, оскільки ускладнює вибір значущих відомостей та прийняття рішення.

Отже, проблема толерантності до невизначеності безпосередньо пов'язана з інформаційним перевантаженням сучасного світу та необхідністю особистості орієнтуватися у складних, багатоваріантних ситуаціях.

А. Яп із колегами, досліджуючи модератори толерантності до невизначеності, дійшли несподіваного висновку: досі остаточно не визначено, чим саме є толерантність до невизначеності – стійкою рисою особистості чи певним психічним станом. Частина модераторів впливала на реагування респондентів залежно від їхніх індивідуально-психологічних характеристик, що свідчить про диспозиційний характер явища. Водночас інші модератори були пов'язані з особливостями конкретної ситуації невизначеності, що вказує на її станозалежний компонент. Таким чином, толерантність до невизначеності, ймовірно, поєднує в собі як риси, так і ситуативні прояви [47].

В цілому, за результатами аналізу наукової літератури можна виокремити два основні напрями дослідження толерантності. Перший пов'язаний із вивченням різних ситуацій, що відповідають ознаці

невизначеності, та аналізом особливостей поведінки людини в них (особливо активно цей напрям представлений у медичних дослідженнях). Другий напрямок стосується розгляду толерантності до невизначеності в контексті прийняття рішень у складних, неоднозначних ситуаціях, що більшою мірою притаманно психології управління та організаційній психології.

У межах цих напрямів дослідники намагаються конкретизувати внутрішню структуру толерантності до невизначеності та визначити її основні компоненти. Зокрема, М. Фрістон запропонував п'ятикомпонентну модель, відповідно до якої ставлення людини до невизначеності пов'язане з переконаннями про те, що вона лякає і її слід уникати; що вона тягне за собою негативні наслідки; викликає дистрес; потребує постійного контролю майбутнього; а також може призводити до стану бездіяльності або своєрідного ступору. Така модель підкреслює насамперед когнітивно-емоційний характер реагування на невизначеність [39].

К. Бур і М. Дугас у своїх дослідженнях запропонували чотирикомпонентну структуру інтолерантності до невизначеності, розглядаючи її як: стресовий фактор, що засмучує; стресовий фактор, якого слід уникати; щось «несправедливе»; а також як стан, що унеможливорює активні дії в невизначених ситуаціях. Таким чином, у цих підходах невизначеність розглядається передусім як джерело напруження та психологічного дискомфорту [42].

С. Хілько [36] пов'язує феномен толерантності до невизначеності з актуальними проблемами сучасності, зокрема з постійним зростанням інформаційних потоків та пришвидшеним темпом життя. Науковець визначає низку ознак, притаманних толерантній до невизначеності особистості: потяг до нових і складних ситуацій; сприйняття їх як бажаних; відчуття психологічного комфорту в умовах новизни; здатність раціонально мислити за браку повної інформації; сприйняття складних і суперечливих ситуацій як стимулюючих, а не загрозливих. Фактично йдеться про здатність людини не уникати невідомого, а приймати його як природну частину життя.

Натомість низький рівень толерантності до невизначеності, тобто інтолерантність, може лежати в основі емоційних розладів, впливати на перебіг когнітивних процесів, систему переконань і соціальних настанов, а також на міжособистісну та соціальну поведінку в складних ситуаціях. Особистість із високим рівнем ТН характеризується потребою в глибокому аналізі інформації, відкритістю до нового досвіду, відсутністю прагнення до надмірного спрощення та швидких категоричних висновків, меншою фіксацією на жорстких схемах знання. Така людина здатна витримувати неоднозначність без внутрішнього руйнування чи різкого зростання тривожності [39].

Варто наголосити, що толерантність до невизначеності не є абсолютно стабільною характеристикою. Вона може змінюватися під впливом нового досвіду, особистісної активності та прийняття рішень. Сам процес прийняття рішення передбачає активність суб'єкта і вибір одного з можливих варіантів розв'язання ситуації, навіть якщо цей вибір супроводжується суб'єктивним відчуттям ризику. Отже, толерантність до невизначеності можна розглядати як відносно стійку особистісну характеристику, що визначає ставлення людини до складних ситуацій, спосіб реагування на них і готовність приймати рішення за умов часткової невпевненості.

Таким чином, аналіз наукових підходів до феномену толерантності до невизначеності показує, що це складне і багатовимірне явище. Дослідники по-різному визначають його природу: одні розглядають його як рису особистості, інші – як психічний стан, що залежить від ситуації. Проте всі вони сходяться в тому, що здатність людини адекватно реагувати на невизначеність є важливою умовою її психологічної стійкості та ефективності в сучасному світі.

Невизначеність сьогодні стала майже постійним супутником життя. Швидкий темп змін, інформаційна перенасиченість, нестабільність соціальних процесів змушують людину постійно приймати рішення в умовах неповної інформації. Саме рівень толерантності до невизначеності визначає, чи

сприйматиме людина складну ситуацію як можливість для розвитку, чи як загрозу, якої потрібно уникати.

Водночас толерантність до невизначеності безпосередньо пов'язана з процесом особистісного вибору. Будь-яке рішення передбачає наявність альтернатив, обмежене знання про наслідки та певну частку ризику. Тому здатність діяти в умовах невпевненості є не лише проявом когнітивної гнучкості, а й показником зрілості особистості [31].

Однак вибір не є суто внутрішнім процесом. Він завжди відбувається в соціальному середовищі й стає предметом оцінки з боку інших людей. Рішення людини можуть викликати підтримку, нерозуміння або засудження. Саме тут постає проблема толерантності до вибору іншого, до його життєвих рішень і ціннісних орієнтацій, які можуть не збігатися з нашими власними.

В умовах соціальної напруженості та невизначеності рівень прийняття чужого вибору часто знижується. Зростає тривожність, посилюється потреба у визначеності, з'являється схильність до категоричних оцінок. У таких обставинах толерантність стає не просто моральною нормою, а важливою психологічною умовою збереження конструктивної взаємодії між людьми.

Таким чином, аналіз феномену толерантності до невизначеності створює підґрунтя для розуміння того, як формується ставлення до вибору іншої людини. Саме це дає можливість перейти до подальшого розгляду толерантності як особистісної та соціально-психологічної характеристики в умовах сучасних суспільних змін.

Висновки до розділу 1

Таким чином, у першому розділі здійснено теоретичний аналіз феномену толерантності до вибору інших людей як психологічної проблеми.

Нами встановлено, що толерантність є складним багаторівневим феноменом, який у науковій літературі розглядається як особистісна якість, як

соціально-психологічна характеристика та як системна інтегративна властивість особистості. Узагальнення підходів дозволило виділити її когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Доведено, що соціально-психологічний вимір толерантності пов'язаний із прийняттям іншого як суб'єкта власної позиції та життєвого вибору.

Також ми проаналізували феномен особистісного вибору як процесу прийняття рішення в умовах альтернативності та невизначеності. Показано, що вибір є проявом активної позиції особистості, її мотиваційної структури, системи цінностей та здатності до саморегуляції. Встановлено, що особистісний вибір завжди відбувається в соціальному контексті та стає об'єктом моральної оцінки з боку інших, що обумовлює необхідність розгляду його в площині соціальної взаємодії.

Нами розкрито особливості прояву толерантності в умовах соціальної напруженості та невизначеності. Визначено, що соціальна напруженість супроводжується зростанням тривожності, агресивності та поляризації оцінок, що може сприяти проявам інтолерантності. Проаналізовано феномен толерантності до невизначеності як важливу психологічну передумову прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях. Обґрунтовано, що здатність людини діяти в умовах невизначеності пов'язана з її ставленням до власного та чужого вибору.

Таким чином, теоретичний аналіз дозволив встановити, що толерантність до вибору інших людей формується на перетині особистісних характеристик, здатності до прийняття невизначеності та соціально-психологічних умов взаємодії, що створює підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження визначених чинників.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО ВИБОРУ ІНШИХ ЛЮДЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Організація емпіричного дослідження, вибірка та психодіагностичний інструментарій

Емпіричне дослідження толерантності до вибору інших людей в умовах війни було спрямоване на виявлення психологічних чинників, що впливають на рівень її прояву серед студентської молоді. Особливу увагу було приділено аналізу ролі емоційного інтелекту, тривожності, ціннісних орієнтацій та локусу контролю у формуванні толерантного ставлення до вибору інших людей.

Метою емпіричного дослідження є виявлення взаємозв'язку між рівнем толерантності до вибору інших людей в умовах війни та психологічними характеристиками особистості студентів.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що існує статистично значущий зв'язок між рівнем толерантності до вибору інших людей в умовах війни та складовими емоційного інтелекту, рівнем тривожності, ціннісними орієнтаціями й локусом контролю студентів. Зокрема, вищий рівень емоційного інтелекту та внутрішній локус контролю пов'язані з більшою толерантністю до вибору інших людей, тоді як підвищений рівень тривожності може зумовлювати зниження толерантності.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання дослідження:

1. визначити рівень толерантності до вибору інших людей серед студентів;
2. дослідити особливості емоційного інтелекту, тривожності, ціннісних орієнтацій та локусу контролю;

3. встановити статистичні зв'язки між толерантністю та визначеними психологічними чинниками;

4. побудувати модель психологічних чинників толерантності до вибору інших людей.

База дослідження – Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ).

У дослідженні взяли участь 45 студентів віком від 18 до 21 року, серед яких 23 жінки та 22 чоловіки. Респонденти є студентами 1–3 курсів (1 курс – 16 осіб, 2 курс – 15 осіб, 3 курс – 14 осіб) денної форми навчання.

Студенти навчаються за освітніми програмами гуманітарного та соціально-поведінкового спрямування, зокрема: психологія, соціальна робота, педагогіка, філологія. Це забезпечує різний характер навчального навантаження та освітнього середовища.

Емпіричне дослідження проводилося у кілька послідовних етапів:

1. Підготовчий етап – визначення мети та завдань дослідження, формулювання гіпотези, підбір психодіагностичного інструментарію та розроблення форми онлайн-опитування.

2. Діагностичний етап – безпосереднє проведення опитування респондентів за допомогою психодіагностичних методик. Збір емпіричних даних здійснювався онлайн через платформу Google Forms, що забезпечило зручність участі респондентів та анонімність відповідей.

3. Аналітичний етап – кількісна та якісна обробка отриманих результатів, їх статистичний аналіз за допомогою програмного пакета SPSS, інтерпретація даних та формулювання висновків.

Кількісна обробка результатів дослідження проводилася за допомогою статистичного пакета SPSS, що дало змогу здійснити описову статистику, кореляційний аналіз та побудову регресійної моделі психологічних чинників толерантності.

Участь респондентів у дослідженні була добровільною. Перед проходженням опитування учасники були поінформовані про мету

дослідження та умови участі. Опитування проводилося анонімно, що забезпечувало конфіденційність отриманих даних та їх використання виключно в узагальненому вигляді для наукових цілей.

Для більш чіткого представлення психодіагностичного інструментарію, використаного у дослідженні, у таблиці 2.1 подано характеристику методик, що застосовувалися для вимірювання основних досліджуваних показників, а також шкали, які вони включають.

Таблиця 2.1

Психодіагностичний інструментарій дослідження

Методика	Мета використання	Основні шкали / показники
Шкала універсалізму та різноманіття (Miville-Guzman Universality-Diversity Scale – M-GUDS-S) (М. Мівіль)	Оцінювання рівня толерантності до соціального та культурного різноманіття	різноманітність контактів; релятивістична оцінка відмінностей; комфорт у взаємодії з відмінностями
Методика діагностики емоційного інтелекту (Н. Холл)	Визначення рівня розвитку емоційного інтелекту та його складових	емоційна обізнаність; управління власними емоціями; самомотивація; емпатія; розпізнавання емоцій інших людей
Шкала реактивної та особистісної тривожності (STAI) (Ч. Спілбергер, адаптація Ю. Ханіна)	Дослідження рівня тривожності як емоційного стану та стабільної особистісної характеристики	реактивна тривожність; особистісна тривожність
Портретний опитувальник цінностей (PVQ) Ш. Шварца	Виявлення структури та особливостей ціннісних орієнтацій особистості	самостійність; стимуляція; гедонізм; досягнення; влада; безпека; конформність; традиції; доброзичливість; універсалізм

Методика визначення рівня суб'єктивного контролю (локусу контролю) (Дж. Роттер)	Визначення типу локусу контролю та відповідальності за події власного життя	інтернальний локус контролю; екстернальний локус контролю
---	---	---

Детальніше охарактеризуємо визначені методики.

Шкала універсализму та різноманіття (Miville-Guzman Universality-Diversity Scale – M-GUDS-S) М. Мівіля використовується для оцінювання рівня толерантності особистості до соціального, культурного та індивідуального різноманіття. Методика спрямована на виявлення ставлення людини до представників різних соціальних, етнічних та культурних груп, а також на визначення ступеня прийняття відмінностей між людьми. Методика застосовувалась у перекладеному та адаптованому варіанті, здійсненому відповідно до стандартної процедури психологічної адаптації (переклад, зворотний переклад, узгодження змісту) [45].

Скорочена версія опитувальника M-GUDS-S містить 15 тверджень, що описують різні аспекти ставлення людини до культурної та соціальної різноманітності. Респонденту пропонується оцінити ступінь своєї згоди з кожним твердженням за шестибальною шкалою відповідей від «повністю не згоден» до «повністю згоден».

Методика включає три основні шкали: різноманітність контактів, що відображає інтерес до взаємодії з людьми різного культурного та соціального походження; релятивістична оцінка відмінностей, яка характеризує здатність особистості приймати різні погляди та способи життя; комфорт у взаємодії з відмінностями, що відображає рівень психологічного комфорту у спілкуванні з людьми, які відрізняються за культурними, соціальними або особистісними характеристиками.

Обробка результатів передбачає підрахунок сумарних або середніх показників за кожною шкалою та визначення загального індексу

толерантності. Вищі показники свідчать про більш позитивне ставлення до різноманіття та вищий рівень толерантності до відмінностей між людьми.

Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, українськомовна адаптація представлена у працях В. Барка, В. Остаповича, П. Олешка [1], де здійснено переклад, апробацію та психометричну перевірку інструменту. використовується для визначення рівня розвитку емоційного інтелекту та його основних складових. Вона спрямована на виявлення здатності особистості усвідомлювати власні емоції, розуміти емоційні стани інших людей і регулювати власну емоційну сферу у процесі міжособистісної взаємодії та прийняття рішень.

Методика містить 30 тверджень, на які респондент відповідає, оцінюючи ступінь своєї згоди з кожним із них за шестибальною шкалою від -3 до $+3$. Твердження об'єднані у п'ять шкал, кожна з яких відображає окрему складову емоційного інтелекту: емоційна обізнаність, управління власними емоціями, самомотивація, емпатія, а також розпізнавання емоцій інших людей. Кожна шкала включає по шість пунктів опитувальника.

Обробка результатів передбачає визначення показників за окремими шкалами та розрахунок інтегративного показника емоційного інтелекту. Отримані результати інтерпретуються за трьома рівнями – низьким, середнім та високим, що дозволяє оцінити здатність особистості усвідомлювати та контролювати власні емоції, розуміти емоційні стани інших людей і ефективно регулювати емоційну взаємодію у соціальних ситуаціях.

Шкала реактивної та особистісної тривожності (STAI) Ч. Спілбергера використовується для дослідження рівня тривожності як емоційного стану та стійкої особистісної характеристики. Вона застосовувалась у перекладеному та адаптованому варіанті, що використовується в українських психодіагностичних дослідженнях. Методика дає змогу визначити як ситуативну тривожність, що виникає під впливом конкретних стресових обставин, так і особистісну тривожність, яка відображає схильність людини

переживати занепокоєння, напруження та тривогу у різних життєвих ситуаціях [26].

Опитувальник складається з 40 тверджень, які об'єднані у дві шкали. Перші 20 тверджень спрямовані на вимірювання реактивної (ситуативної) тривожності і відображають емоційний стан людини в даний момент. Наступні 20 тверджень призначені для визначення особистісної тривожності та характеризують типовий рівень тривожності, притаманний особистості. Відповіді оцінюються за чотирибальною шкалою: для шкали реактивної тривожності – за ступенем інтенсивності переживань, а для шкали особистісної тривожності – за частотою прояву відповідних станів.

У результаті обробки даних визначаються показники за кожною шкалою, які можуть варіюватися від 20 до 80 балів. Отримані результати інтерпретуються за трьома рівнями – низьким, середнім та високим, що дозволяє оцінити ступінь емоційної напруженості, схильність до переживання тривоги та особливості реагування особистості на стресові ситуації.

Методика визначення структури ціннісних орієнтацій (PVQ–21)

Ш. Шварца використовується для дослідження системи ціннісних орієнтацій особистості та визначення її основних мотиваційних пріоритетів. Методика застосовувалась у перекладеному та адаптованому варіанті, що використовується в українських соціально-психологічних дослідженнях. Оригінальна версія опитувальника розроблена Ш. Шварцом у межах теорії базових людських цінностей, відповідно до якої структура ціннісної сфери включає універсальні типи цінностей, що визначають життєві цілі, установки та поведінкові орієнтації людини [46].

Опитувальник PVQ–21 містить 21 портретний опис, у яких представлено людей із певними життєвими пріоритетами та цінностями. Респонденту пропонується оцінити, наскільки описана людина схожа на нього, використовуючи шестибальну шкалу відповідей від 1 («зовсім не схожий на мене») до 6 («дуже схожий на мене»). Методика дозволяє визначити десять

базових типів цінностей: самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформність, традиції, доброзичливість та універсалізм.

Після обробки результатів обчислюються середні показники за кожним типом цінностей, які надалі можуть бути об'єднані у чотири узагальнені мотиваційні домени: відкритість до змін, самопіднесення, консерватизм та самотрансцендентність. Аналіз отриманих результатів дозволяє визначити домінуючі ціннісні орієнтації особистості та дослідити їх зв'язок з іншими психологічними характеристиками, зокрема з рівнем толерантності до вибору інших людей.

Методика визначення рівня суб'єктивного контролю (локусу контролю) Дж. Роттера використовується для дослідження особливостей сприйняття людиною причин подій власного життя. Методика застосовувалась у перекладеному та адаптованому варіанті, що використовується в українських психодіагностичних дослідженнях. Вона дозволяє визначити, чи схильна особистість приписувати результати своєї діяльності власним зусиллям і здібностям (інтернальний локус контролю), чи пояснювати їх дією зовнішніх обставин, випадку або інших людей (екстернальний локус контролю) [13, с. 413-420].

Методика містить 44 твердження, які стосуються різних життєвих ситуацій. Респондент оцінює ступінь своєї згоди з кожним твердженням за семибальною шкалою відповідей від -3 («повністю не згоден») до $+3$ («повністю згоден»). За результатами опитування визначаються показники за сімома шкалами інтернальності, які відображають особливості суб'єктивного контролю в різних сферах життя: загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, інтернальність у сімейних відносинах, інтернальність у виробничих відносинах, інтернальність у міжособистісних відносинах та інтернальність у сфері здоров'я.

Обробка результатів передбачає підрахунок балів за відповідними шкалами та їх подальше переведення у стандартизовані оцінки (стени). Інтерпретація результатів дозволяє визначити рівень інтернальності або

екстернальності особистості, що відображає ступінь її відповідальності за події власного життя, а також особливості пояснення успіхів і невдач у різних життєвих сферах.

Далі перейдемо до безпосереднього аналізу та інтерпретації отриманих даних.

2.2. Описовий аналіз показників толерантності та психологічних чинників

Вважаємо за доцільне розпочати загальний аналіз емпіричних даних з результатів методики «Шкала універсалізму та різноманіття» (M-GUDS-S). У межах методики було проаналізовано три шкали: диверсифікаційний контакт, релятивістична оцінка відмінностей та комфорт у взаємодії з відмінностями. Описові статистичні показники подано у статистичній таблиці (додаток Б).

За шкалою «диверсифікаційний контакт» середнє значення становить $M = 60,62$, при стандартному відхиленні $SD = 10,82$. Мінімальний показник у вибірці дорівнює 38,1, максимальний – 90,0.

За шкалою «релятивістична оцінка відмінностей» середній показник становить $M = 59,95$, стандартне відхилення – $SD = 10,36$, мінімальне значення – 31,0, максимальне – 80,1.

За шкалою «комфорт у взаємодії з відмінностями» середнє значення становить $M = 58,30$, при стандартному відхиленні $SD = 9,54$. Мінімальний показник становить 32,7, максимальний – 78,1.

Отримані результати свідчать про відносно близькі середні значення за всіма трьома шкалами методики, що вказує на порівняно рівномірну вираженість показників толерантності у досліджуваній вибірці. Водночас значення стандартного відхилення в межах 9–11 балів свідчать про наявність індивідуальних відмінностей між респондентами за досліджуваними показниками.

Також важливо звернути увагу на відсотковий розподіл респондентів за рівнями показників, що дозволяє більш детально проаналізувати структуру прояву досліджуваних характеристик у вибірці. Ці результати подано у відповідній таблиці, на основі якої побудовано діаграми розподілу показників за шкалами методики.

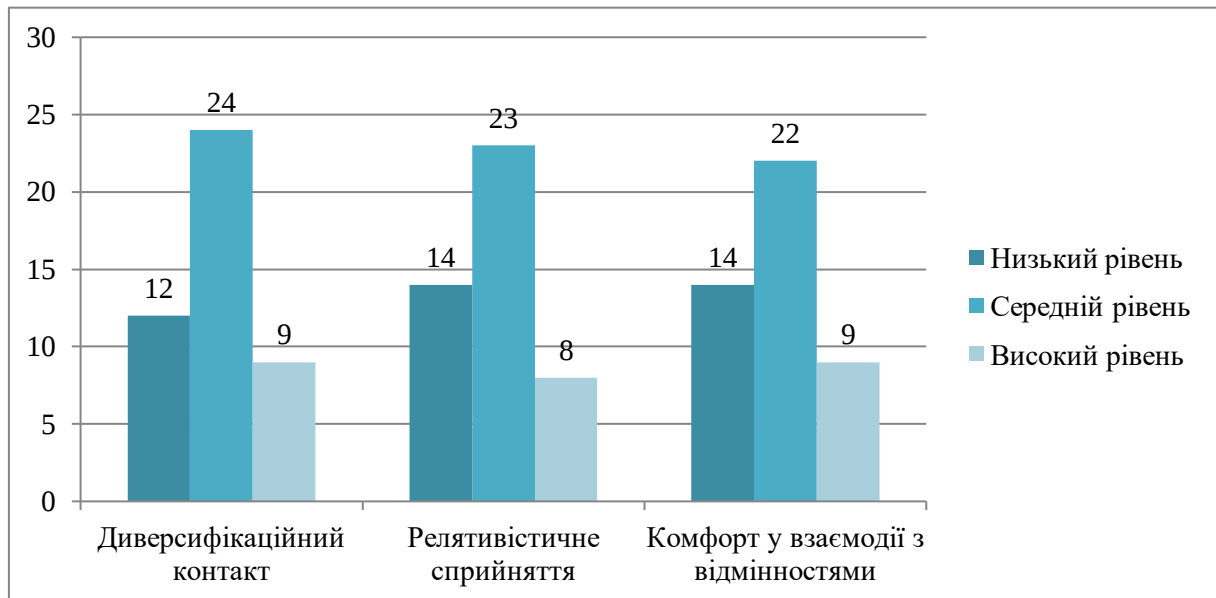

Рис. 2.1. Розподіл респондентів за шкалами універсализму та різноманіття

За шкалою «диверсифікаційний контакт» встановлено, що 26,7 % респондентів продемонстрували низький рівень показника, 53,3 % – середній рівень, а 20,0 % – високий рівень. Отже, найбільша частина вибірки характеризується середнім рівнем диверсифікаційного контакту, що свідчить про наявність у більшості досліджуваних помірної готовності до взаємодії з представниками різних соціальних і культурних груп. Водночас наявність групи з низьким рівнем показника може свідчити про певні труднощі у встановленні контактів з людьми, які відрізняються за поглядами або соціальним досвідом. Разом з тим частина респондентів із високим рівнем показника демонструє виражену відкритість до різноманітності соціального середовища.

Аналіз результатів за шкалою «релятивістичне сприйняття відмінностей» показав, що 31,1 % респондентів мають низький рівень, 51,1 % – середній рівень, а 17,8 % – високий рівень цього показника. Отримані дані свідчать про те, що для більшості досліджуваних характерне помірне прийняття відмінностей між людьми, що проявляється у здатності частково визнавати різноманітність поглядів, культурних норм і життєвих позицій. Водночас наявність певної частини респондентів із низьким рівнем показника може вказувати на тенденцію оцінювати інших переважно з позиції власних переконань.

За шкалою «комфорт у взаємодії з відмінностями» встановлено, що 31,1 % респондентів характеризуються низьким рівнем, 48,9 % – середнім рівнем, а 20,0 % – високим рівнем показника. Це свідчить про те, що майже половина досліджуваних відчуває помірний рівень психологічного комфорту у взаємодії з людьми, які мають інші погляди, цінності або культурні особливості. Разом з тим наявність групи респондентів із низьким рівнем може свідчити про певну напруженість або невпевненість у подібних ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Загалом результати дослідження свідчать про те, що у вибірці переважає середній рівень показників за всіма трьома шкалами, що вказує на відносно сформоване, проте не повністю виражене толерантне ставлення до соціального та культурного різноманіття. Це дозволяє припустити, що більшість респондентів демонструє помірну відкритість до різноманітності та готовність до взаємодії з представниками різних соціальних груп, хоча для частини досліджуваних такі контакти можуть супроводжуватися певними труднощами або внутрішніми бар'єрами.

Далі проаналізуємо результати за методикою діагностики емоційного інтелекту Н. Холла. Описові статистичні показники за шкалами методики подано у статистичній таблиці (додаток Б).

Аналіз середніх значень показав такі результати за шкалами методики.

За шкалою «емоційна обізнаність» середній показник становить $M = 4,00$, при стандартному відхиленні $SD = 4,69$. Мінімальне значення у вибірці становить -4 , максимальне -14 . Отриманий середній показник свідчить про помірний рівень усвідомлення власних емоційних переживань, що проявляється у здатності респондентів частково розпізнавати та усвідомлювати власні емоційні стани.

За шкалою «управління власними емоціями» середній показник становить $M = 2,36$, стандартне відхилення $-SD = 4,15$, при мінімальному значенні -5 та максимальному 15 . Порівняно нижче середнє значення за цією шкалою може свідчити про те, що для частини респондентів характерні певні труднощі у контролі та регуляції власних емоційних реакцій.

За шкалою «самотивація» середній показник становить $M = 5,00$, при стандартному відхиленні $SD = 4,76$, мінімальне значення -7 , максимальне -17 . Отримані результати свідчать про відносно сформовану здатність до внутрішнього стимулювання діяльності та підтримання мотивації, хоча наявність широкого діапазону значень вказує на значні індивідуальні відмінності серед респондентів.

За шкалою «емпатія» середній показник також становить $M = 5,00$, стандартне відхилення $-SD = 4,99$, мінімальне значення -3 , максимальне -18 . Це свідчить про помірно виражену здатність респондентів розуміти емоційний стан інших людей та співпереживати їм.

За шкалою «розпізнавання емоцій інших людей» середнє значення становить $M = 3,33$, при стандартному відхиленні $SD = 4,22$, мінімальне значення -6 , максимальне -16 . Отриманий результат може свідчити про помірний рівень здатності до ідентифікації емоційних проявів інших людей, що є важливим компонентом міжособистісної взаємодії.

Загалом отримані результати свідчать про середній рівень розвитку більшості компонентів емоційного інтелекту у досліджуваній вибірці.

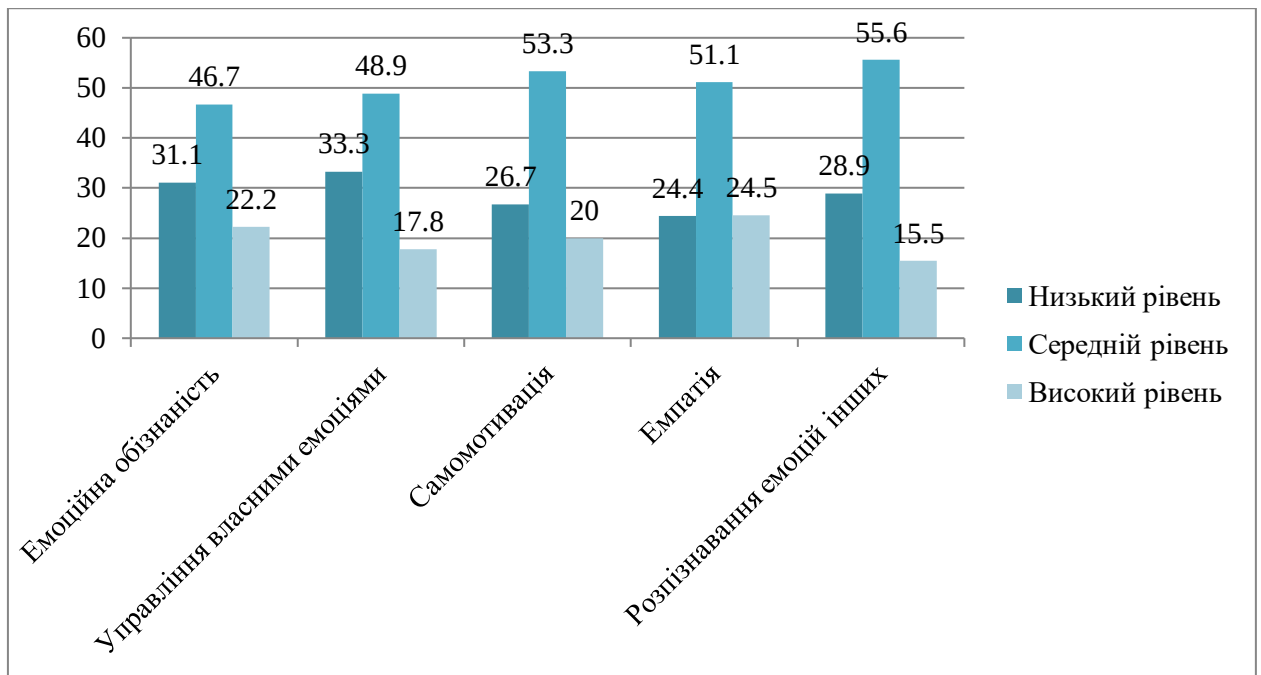

Рис. 2.2. Розподіл респондентів за рівнями емоційного інтелекту

За шкалою «емоційна обізнаність» встановлено, що 31,1 % респондентів продемонстрували низький рівень показника, 46,7 % – середній рівень, а 22,2 % – високий рівень. Отже, найбільша частина вибірки характеризується середнім рівнем емоційної обізнаності, що свідчить про відносно сформовану здатність більшості досліджуваних усвідомлювати власні емоційні переживання та розуміти їхній вплив на поведінку. Водночас наявність групи з низьким рівнем показника може свідчити про певні труднощі у розпізнаванні та усвідомленні власних емоційних станів.

Аналіз результатів за шкалою «управління власними емоціями» показав, що 33,3 % респондентів мають низький рівень, 48,9 % – середній рівень, а 17,8 % – високий рівень цього показника. Отримані дані свідчать про те, що для більшості досліджуваних характерний помірний рівень здатності до регуляції власних емоційних реакцій, що проявляється у частковій здатності контролювати емоційні стани та стримувати їхній вплив на поведінку.

За шкалою «самотивація» встановлено, що 26,7 % респондентів характеризуються низьким рівнем, 53,3 % – середнім рівнем, а 20,0 % – високим рівнем показника. Це свідчить про те, що для більшості

досліджуваних притаманний середній рівень здатності до внутрішнього стимулювання діяльності та підтримання мотивації, що є важливою складовою емоційного інтелекту.

Аналіз результатів за шкалою «емпатія» показав, що 24,4 % респондентів мають низький рівень, 51,1 % – середній рівень, а 24,5 % – високий рівень цього показника. Отримані результати свідчать про те, що у більшості досліджуваних спостерігається достатньо розвинена здатність до розуміння емоційного стану інших людей та співпереживання, що є важливою умовою ефективної міжособистісної взаємодії.

За шкалою «розпізнавання емоцій інших людей» встановлено, що 28,9 % респондентів демонструють низький рівень, 55,6 % – середній рівень, а 15,5 % – високий рівень показника. Це свідчить про те, що для більшості досліджуваних характерний середній рівень здатності до ідентифікації емоційних проявів інших людей, що проявляється у здатності розпізнавати емоційні реакції співрозмовника у більшості соціальних ситуацій.

Загалом результати дослідження свідчать про те, що у вибірці переважає середній рівень розвитку більшості компонентів емоційного інтелекту, що вказує на відносно сформовану, проте не повністю виражену здатність респондентів усвідомлювати власні емоції, регулювати їх та розуміти емоційні стани інших людей. Це може свідчити про наявність потенціалу до подальшого розвитку емоційного інтелекту у досліджуваних.

Продовжимо аналіз емпіричних даних з результатів методики оцінювання тривожності, яка передбачає визначення двох основних показників: реактивної тривожності та особистісної тривожності. Описові статистичні показники за шкалами методики подано у статистичній таблиці (додаток Б).

За шкалою реактивної тривожності середній показник становить $M = 47,9$, при стандартному відхиленні $SD = 9,47$. Мінімальне значення показника становить 30,4, максимальне – 68,2. Отриманий середній результат свідчить про помірний рівень ситуативної тривожності, що характеризує емоційний

стан напруження, занепокоєння або хвилювання, який виникає у відповідь на конкретні ситуації чи обставини. Діапазон отриманих значень свідчить про наявність індивідуальних відмінностей у рівні переживання ситуативної тривоги серед досліджуваних.

Аналіз результатів за шкалою особистісної тривожності показав, що середній показник становить $M = 49,67$, при стандартному відхиленні $SD = 6,43$. Мінімальне значення дорівнює 34,9, максимальне – 66,8. Отримані результати вказують на відносно стабільний рівень тривожності як особистісної характеристики, що проявляється у схильності людини сприймати різні життєві ситуації як потенційно загрозливі та реагувати на них підвищеним емоційним напруженням.

Далі проаналізуємо відсотковий розподіл респондентів за рівнями тривожності, що представлений графічно на рис. 2.3.

За шкалою реактивної тривожності встановлено, що 64,4 % показників відповідають середньому рівню, тоді як 35,6 % – високому рівню. Низький рівень реактивної тривожності у вибірці не зафіксовано. Отримані результати свідчать про те, що для більшості досліджуваних характерний помірний рівень ситуативної тривожності, який проявляється у переживанні хвилювання або напруження у певних життєвих ситуаціях, однак без надмірного емоційного напруження.

Аналіз результатів за шкалою особистісної тривожності показав, що 62,2 % показників відповідають середньому рівню, тоді як 37,8 % – високому рівню. Низький рівень особистісної тривожності також не виявлено. Це свідчить про те, що для більшості досліджуваних притаманний відносно стабільний, але помірний рівень тривожності як особистісної характеристики.

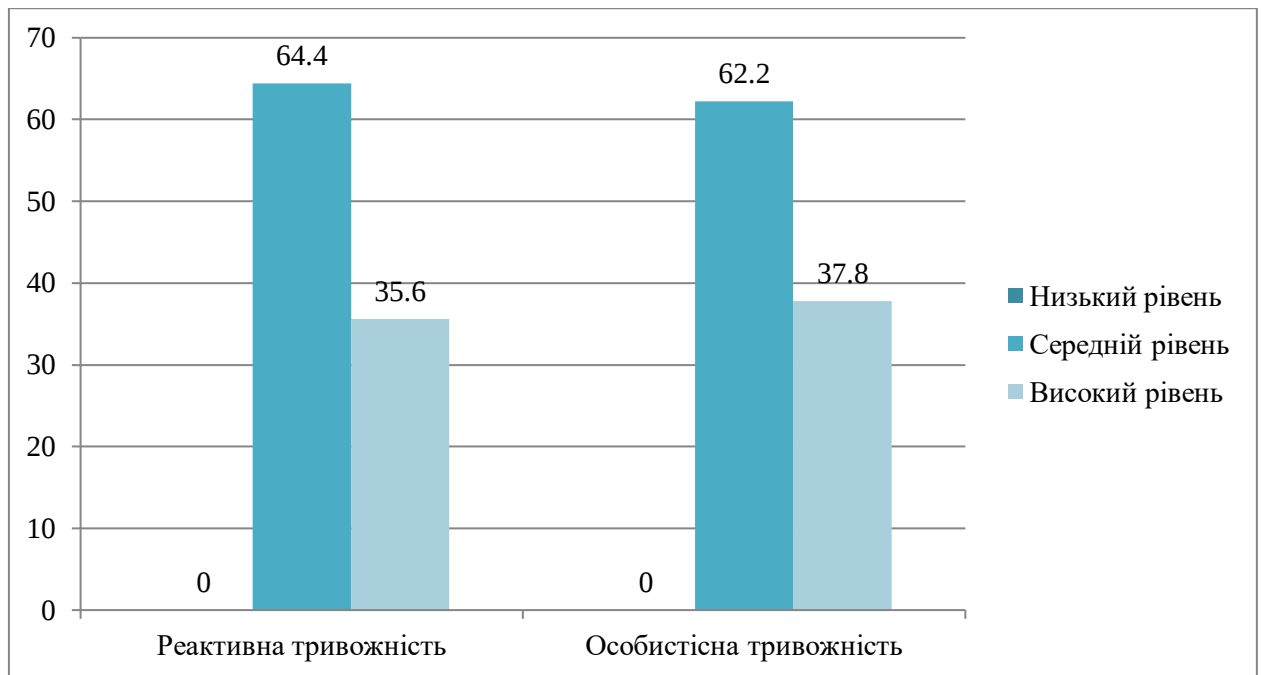

Рис. 2.3. Розподіл респондентів за рівнями тривожності

Загалом отримані результати свідчать про переважання середнього рівня тривожності, що може вказувати на наявність певної емоційної напруженості у досліджуваних, проте без надмірно виражених проявів тривоги у більшості з них.

Продовжимо аналіз результатів дослідження, розглянувши показники за методикою Портретний опитувальник цінностей (PVQ) Ш. Шварца, яка дозволяє визначити структуру ціннісно-мотиваційних орієнтацій особистості. Описові статистичні показники за шкалами методики подано у статистичній таблиці (додаток Б). На рис. 2.4. представлено ранжування ціннісних орієнтацій за даною методикою, де відображено середні значення показників за кожною шкалою.

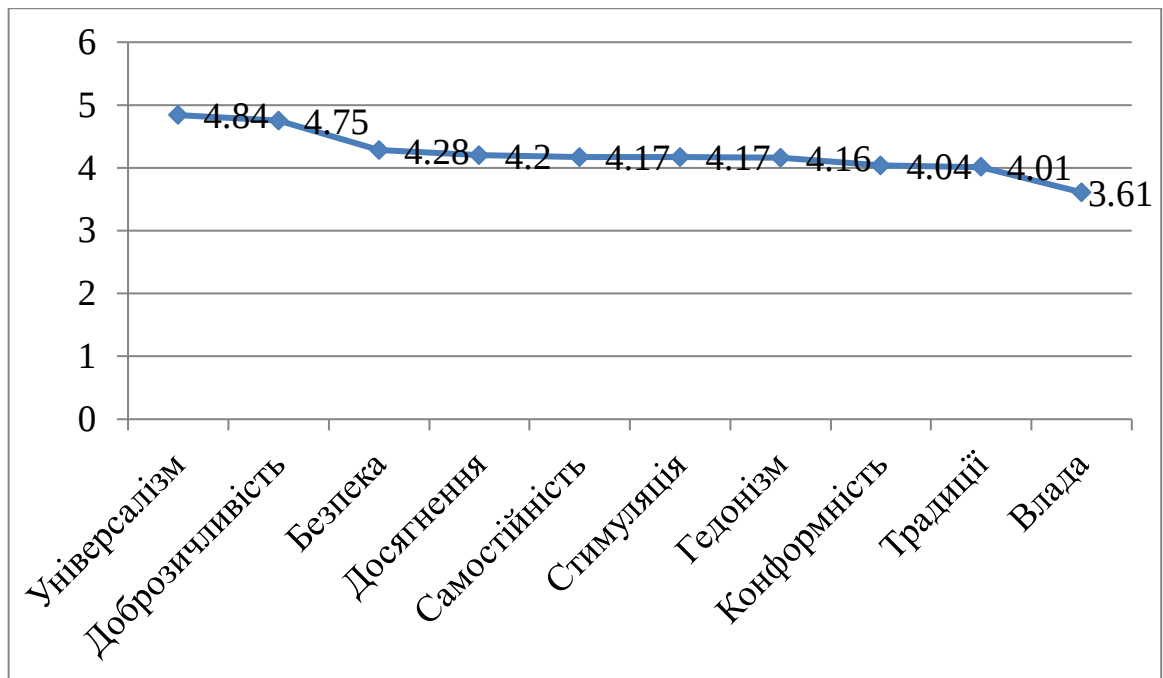

Рис.2.4. Ранжування цінностей респондентів

Найвищі середні значення зафіксовано за цінностями універсальності ($M = 4,84$) та доброзичливості ($M = 4,75$). Це свідчить про значущість для досліджуваних таких орієнтацій, як толерантність, взаєморозуміння, турбота про інших людей та підтримка гармонійних соціальних взаємин.

Досить високі значення також спостерігаються за цінністю безпеки ($M = 4,28$), що вказує на важливість стабільності, захищеності та передбачуваності життєвих умов.

Середні значення за шкалами досягнення ($M = 4,20$), самостійності ($M = 4,17$), стимуляції ($M = 4,17$) та гедонізму ($M = 4,16$) свідчать про помірну орієнтацію досліджуваних на особистісний розвиток, самореалізацію, прагнення до успіху та отримання позитивних емоцій.

Показники за шкалами конформності ($M = 4,04$) та традицій ($M = 4,01$) також перебувають на середньому рівні, що відображає помірну орієнтацію на дотримання соціальних норм і культурних традицій.

Найнижче середнє значення спостерігається за цінністю влади ($M = 3,61$), що може свідчити про відносно меншу значущість прагнення до

домінування, контролю або соціального впливу у системі мотиваційних орієнтацій досліджуваних.

Загалом отримані результати свідчать про домінування соціально орієнтованих та гуманістичних цінностей, пов'язаних із турботою про інших людей, толерантністю та підтримкою гармонійних міжособистісних взаємин.

Продовжимо аналіз результатів дослідження, розглянувши показники за методикою визначення локусу контролю – Методика визначення рівня суб'єктивного контролю (локусу контролю). Описові статистичні показники за шкалами методики подано у статистичній таблиці (додаток Б). Для більш наочного представлення структури локусу контролю було здійснено ранжування показників інтернальності за величиною середніх значень – рис. 2.5.

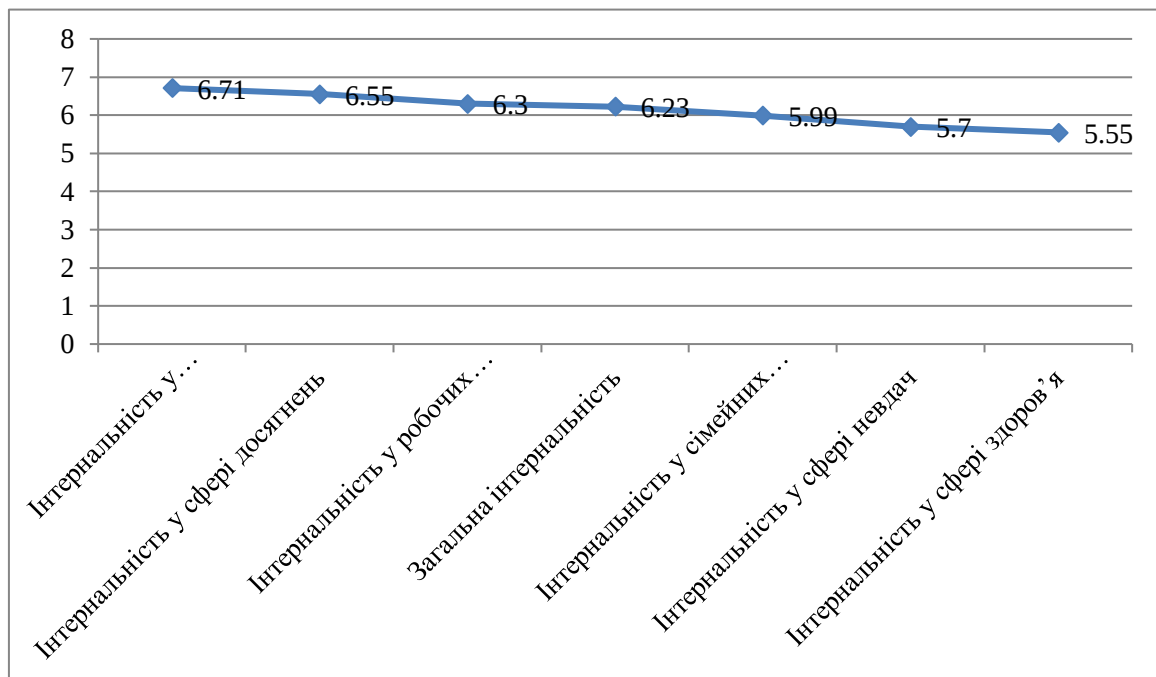

Рис.2.4. Ранжування рівнів суб'єктивного контролю

Найвищий середній показник спостерігається за шкалою інтернальності у міжособистісних відносинах ($M = 6,71$), що свідчить про схильність досліджуваних пов'язувати характер взаємодії з іншими людьми з власними діями та поведінкою. Достатньо високі значення також зафіксовано за

шкалами інтернальності у сфері досягнень ($M = 6,55$) та інтернальності у робочих відносинах ($M = 6,30$), що може вказувати на орієнтацію респондентів пов'язувати власні успіхи та професійні результати з особистими зусиллями, активністю та відповідальністю.

Показник загальної інтернальності ($M = 6,23$) також свідчить про достатньо виражену тенденцію досліджуваних сприймати події власного життя як результат власних дій. Дещо нижчі значення зафіксовано за шкалами інтернальності у сімейних відносинах ($M = 5,99$) та інтернальності у сфері невдач ($M = 5,70$), що може свідчити про часткову схильність пояснювати окремі життєві події впливом зовнішніх обставин.

Найнижчий середній показник спостерігається за шкалою інтернальності у сфері здоров'я ($M = 5,55$), що може вказувати на менш виражену впевненість досліджуваних у можливості повністю контролювати стан власного здоров'я.

Загалом результати дослідження свідчать про переважання інтернальної спрямованості локусу контролю, що проявляється у схильності досліджуваних брати на себе відповідальність за результати діяльності, життєві події та характер взаємодії з іншими людьми.

Отже, результати описового аналізу показали, що у вибірці переважає середній рівень толерантності, емоційного інтелекту та тривожності, при цьому у структурі ціннісно-мотиваційної сфери домінують гуманістичні цінності універсалізму та доброзичливості, а також спостерігається переважання інтернальної спрямованості локусу контролю, що свідчить про схильність досліджуваних брати відповідальність за події власного життя. Отримані результати дозволяють перейти до наступного етапу дослідження – побудови моделі толерантності до вибору інших людей в умовах війни, що передбачає аналіз взаємозв'язків між досліджуваними психологічними показниками.

2.3. Модель толерантності до вибору інших людей в умовах війни

Для визначення психологічних чинників, що можуть впливати на формування толерантності до вибору інших людей, було проведено кореляційний аналіз між показниками толерантності та іншими змінними дослідження. У таблиці представлено лише статистично значущі кореляційні зв'язки ($p \leq 0,05$), які можуть бути використані для подальшого побудування моделі – Таблиця 2.2.

Таблиця 2.2.

Статистично значущі кореляції показників толерантності

Змінна	Диверсифікаційний контакт	Релятивістичне сприйняття	Комфорт у взаємодії
Емоційна обізнаність	0,495**	0,367*	
Самомотивація	0,368*		0,372*
Емпатія	0,304*	0,327*	0,443**
Розпізнавання емоцій інших	0,364*		
Реактивна тривожність	-0,514**	-0,536**	-0,378*
Самостійність	0,375*	0,313*	0,382**
Стимуляція	0,299*		
Досягнення	0,389**	0,316*	0,425**
Безпека	-0,352*	-0,370*	-0,314*
Традиції		-0,378*	-0,521**
Доброзичливість	0,397**	0,343*	0,398**
Універсалізм	0,302*	0,317*	
Загальна інтернальність	0,438**		0,304*
Інтернальність досягнення	0,457**		0,461**
Інтернальність невдачі	0,477**		0,393**
Інтернальність міжособистісна	0,455**		0,450**
Інтернальність здоров'я		0,307*	

Аналіз отриманих результатів показав наявність значущих взаємозв'язків між показниками толерантності та низкою психологічних характеристик, що дозволяє розглядати їх як потенційні чинники формування толерантності до вибору інших людей.

Насамперед варто відзначити зв'язок показників толерантності з компонентами емоційного інтелекту. Зокрема, встановлено позитивну кореляцію між емоційною обізнаністю та диверсифікаційним контактом ($r = 0,495$; $p \leq 0,01$), а також релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,367$; $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що здатність усвідомлювати власні емоційні стани пов'язана з більшою відкритістю до взаємодії з представниками різних соціальних і культурних груп та з більшою готовністю приймати відмінності між людьми.

Позитивні зв'язки також виявлено між показниками толерантності та самомотивацією. Зокрема, самомотивація корелює з диверсифікаційним контактом ($r = 0,368$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = 0,372$; $p \leq 0,05$). Це може свідчити про те, що люди, які здатні підтримувати внутрішню мотивацію та спрямованість на досягнення цілей, більш схильні до відкритої та конструктивної взаємодії з іншими.

Важливу роль у структурі толерантності відіграє емпатія. Встановлено позитивні кореляції між емпатією та всіма трьома шкалами толерантності: диверсифікаційним контактом ($r = 0,304$; $p \leq 0,05$), релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,327$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії ($r = 0,443$; $p \leq 0,01$). Отримані результати свідчать про те, що здатність до співпереживання та розуміння емоційного стану інших людей сприяє більш позитивному ставленню до соціального та культурного різноманіття.

Також встановлено позитивний зв'язок між диверсифікаційним контактом та здатністю розпізнавати емоції інших людей ($r = 0,364$; $p \leq 0,05$). Це може свідчити про те, що чим краще людина розуміє емоційні стани оточуючих, тим легше вона встановлює контакти з представниками різних соціальних та культурних груп.

Водночас виявлено негативні кореляційні зв'язки між показниками толерантності та рівнем реактивної тривожності. Зокрема, реактивна тривожність має статистично значущі від'ємні кореляції з диверсифікаційним контактом ($r = -0,514$; $p \leq 0,01$), релятивістичним сприйняттям відмінностей (r

= -0,536; $p \leq 0,01$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = -0,378$; $p \leq 0,05$). Отримані результати свідчать про те, що підвищений рівень ситуативної тривожності може знижувати готовність людини до взаємодії з представниками різних соціальних груп та ускладнювати прийняття відмінностей між людьми.

Аналіз зв'язків із ціннісно-мотиваційною сферою показав, що окремі цінності також пов'язані з проявами толерантності. Зокрема, цінність самостійності має позитивні кореляції з диверсифікаційним контактом ($r = 0,375$; $p \leq 0,05$), релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,313$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = 0,382$; $p \leq 0,01$). Це може свідчити про те, що люди, орієнтовані на незалежність у судженнях та діях, більш відкриті до різноманітності соціального середовища.

Подібну тенденцію демонструє і цінність досягнення, яка позитивно пов'язана з диверсифікаційним контактом ($r = 0,389$; $p \leq 0,01$), релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,316$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = 0,425$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що прагнення до особистісного успіху та реалізації власних можливостей може супроводжуватися більш відкритим ставленням до різноманітності соціальних позицій.

Встановлено також позитивні зв'язки між толерантністю та цінностями гуманістичної спрямованості. Зокрема, доброзичливість корелює з диверсифікаційним контактом ($r = 0,397$; $p \leq 0,01$), релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,343$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = 0,398$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що орієнтація на підтримку, допомогу та турботу про інших людей сприяє формуванню більш толерантного ставлення до вибору та позицій інших.

Позитивні зв'язки також виявлено між показниками толерантності та цінністю універсалізму. Зокрема, універсалізм пов'язаний з диверсифікаційним контактом ($r = 0,302$; $p \leq 0,05$) та релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,317$; $p \leq 0,05$), що свідчить про важливість

орієнтації на рівність, соціальну справедливість та прийняття різноманітності для формування толерантного ставлення до інших людей.

Разом із тим виявлено негативні зв'язки між толерантністю та окремими консервативними цінностями. Зокрема, цінність безпеки має від'ємні кореляції з диверсифікаційним контактом ($r = -0,352$; $p \leq 0,05$), релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = -0,370$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії ($r = -0,314$; $p \leq 0,05$). Крім того, цінність традицій негативно пов'язана з релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = -0,378$; $p \leq 0,05$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = -0,521$; $p \leq 0,01$). Це може свідчити про те, що орієнтація на збереження стабільності, усталених норм та традицій інколи може супроводжуватися меншою готовністю приймати різноманітність соціальних позицій.

Аналіз взаємозв'язків з локусом контролю показав, що показники інтернальності також пов'язані з проявами толерантності. Так, загальна інтернальність позитивно корелює з диверсифікаційним контактом ($r = 0,438$; $p \leq 0,01$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = 0,304$; $p \leq 0,05$). Подібні зв'язки виявлено і для інтернальності у сфері досягнень, невдач та міжособистісних відносин, що свідчить про те, що схильність людини брати на себе відповідальність за результати власної діяльності та взаємодії з іншими людьми пов'язана з більш відкритим і толерантним ставленням до соціального різноманіття.

Зокрема, інтернальність у сфері досягнень має позитивні зв'язки з диверсифікаційним контактом ($r = 0,457$; $p \leq 0,01$) та комфортом у взаємодії з відмінностями ($r = 0,461$; $p \leq 0,01$). Інтернальність у сфері невдач корелює з диверсифікаційним контактом ($r = 0,477$; $p \leq 0,01$) та комфортом у взаємодії ($r = 0,393$; $p \leq 0,01$), а інтернальність у міжособистісних відносинах – з диверсифікаційним контактом ($r = 0,455$; $p \leq 0,01$) та комфортом у взаємодії ($r = 0,450$; $p \leq 0,01$). Крім того, інтернальність у сфері здоров'я позитивно пов'язана з релятивістичним сприйняттям відмінностей ($r = 0,307$; $p \leq 0,05$).

Таким чином, результати кореляційного аналізу свідчать про те, що толерантність до вибору інших людей пов'язана з комплексом психологічних характеристик, серед яких особливе значення мають компоненти емоційного інтелекту, рівень тривожності, ціннісні орієнтації та локус контролю. Отримані взаємозв'язки дозволяють визначити змінні, що можуть виступати потенційними предикторами толерантності, та використовувати їх для подальшої побудови моделі толерантності до вибору інших людей в умовах війни.

З метою визначення психологічних чинників, що зумовлюють рівень толерантності до вибору інших людей в умовах війни, було проведено множинний лінійний регресійний аналіз. Залежною змінною виступав інтегральний показник толерантності, а незалежними – психологічні характеристики, які продемонстрували статистично значущі кореляційні зв'язки з показниками толерантності.

Таблиця 2.4.

Предиктори толерантності до вибору інших людей

Предиктор	B	β	t	p
Реактивна тривожність	-0,361	-0,448	-4,354	0,000
Інтернальність досягнення	0,669	0,195	1,836	0,074
Емпатія	0,427	0,279	2,744	0,009
Досягнення	2,620	0,276	2,570	0,014

У результаті покрокового регресійного аналізу до фінальної моделі увійшли чотири змінні: реактивна тривожність, інтернальність досягнення, емпатія та мотивація досягнення. Отримана модель є статистично значущою ($F = 18,195$; $p < 0,001$) та пояснює 64,5 % варіації рівня толерантності ($R^2 = 0,645$; Adjusted $R^2 = 0,610$), що свідчить про її достатньо високу пояснювальну здатність.

Найбільш вагомим предиктором виступає реактивна тривожність ($\beta = -0,448$; $p < 0,001$), яка має негативний зв'язок із толерантністю. Це означає, що

підвищення рівня ситуативної тривожності супроводжується зниженням здатності людини приймати вибір інших людей та проявляти толерантне ставлення до відмінностей.

Позитивний внесок у формування толерантності демонструє емпатія ($\beta = 0,279$; $p = 0,009$). Отриманий результат свідчить про те, що здатність розуміти емоційний стан інших людей і співпереживати їм сприяє формуванню більш відкритого та прийнятного ставлення до різноманітності поглядів і поведінки.

Також значущим чинником є мотивація досягнення ($\beta = 0,276$; $p = 0,014$). Особи, орієнтовані на досягнення цілей та особистісний розвиток, виявляють більш високий рівень толерантності, що може бути пов'язано з більшою відкритістю до нового досвіду та соціальної взаємодії.

Водночас показник інтернальності досягнення на фінальному етапі моделі не досяг статистичної значущості ($p = 0,074$), що свідчить про його менш виражений внесок у прогнозування рівня толерантності.

Таким чином, результати регресійного аналізу дозволяють стверджувати, що формування толерантності до вибору інших людей у значній мірі зумовлюється емоційними та мотиваційними характеристиками особистості. Вирішальну роль при цьому відіграють рівень ситуативної тривожності, здатність до емпатії та мотиваційна спрямованість на досягнення.

2.4. Психологічні рекомендації щодо розвитку толерантності до вибору інших людей

З метою практичного застосування отриманих результатів було узагальнено основні статистично значущі зв'язки між досліджуваними показниками та на їх основі сформульовано психологічні рекомендації щодо розвитку толерантності до вибору інших людей.

Так, у емпіричному дослідженні нами було встановлено позитивний кореляційний зв'язок між показниками емпатії та усіма компонентами толерантності. Ми це розуміємо так: чим вищий рівень здатності людини розуміти емоції інших людей та співпереживати їм, тим більш вираженим є прийняття різноманітності та готовність до взаємодії з представниками різних соціальних груп. У такому разі доцільним є використання психологічних вправ, спрямованих на розвиток емпатії: рольові ігри, аналіз життєвих ситуацій, вправи «погляд з позиції іншої людини», групові обговорення міжособистісних ситуацій. Це сприятиме підвищенню рівня розуміння емоційних станів інших людей, формуванню здатності приймати різні життєві позиції та зменшенню упередженості у міжособистісній взаємодії [34].

Також було виявлено негативний зв'язок між рівнем реактивної тривожності та показниками толерантності. Вважаємо, що підвищена емоційна напруженість та тривожність можуть ускладнювати процес прийняття іншої точки зору та сприяти формуванню захисних реакцій у соціальній взаємодії. У даному випадку необхідним є використання методів психологічної саморегуляції: дихальних вправ, технік релаксації, вправ усвідомленості, формування навичок управління емоційними станами, що сприятиме зниженню рівня емоційної напруженості, формуванню більш стабільного емоційного стану та підвищенню готовності до конструктивної взаємодії з іншими людьми [11, с. 83].

Позитивний зв'язок між ціннісною орієнтацією «досягнення» та рівнем толерантності вказує на те, що орієнтація на особистісний розвиток і самореалізацію сприяє формуванню більш відкритого ставлення до інших людей та готовності приймати різноманітність соціального досвіду. У даному випадку доцільним є розвиток внутрішньої мотивації до саморозвитку: постановка особистісних цілей, вправи на усвідомлення власних життєвих цінностей, формування позитивної самооцінки, що сприятиме формуванню активної життєвої позиції, підвищенню рівня впевненості у власних можливостях та позитивного ставлення до соціальної різноманітності [18].

Позитивний зв'язок між рівнем інтернальності досягнень та показниками толерантності вказує на те, що люди, які схильні брати відповідальність за власні результати діяльності, частіше демонструють більш зрілу позицію у міжособистісних відносинах та більшу готовність до прийняття інших людей. Доцільним є розвиток відповідальності та внутрішнього локусу контролю через вправи самоаналізу, планування особистісних цілей та рефлексію власних рішень. Це сприятиме підвищенню рівня усвідомленості власної поведінки та формуванню більш зрілої особистісної позиції у взаємодії з іншими людьми [12, с. 39].

Позитивний зв'язок між показниками емоційної обізнаності та компонентами толерантності свідчить про те, що усвідомлення власних емоцій та емоцій інших людей сприяє більш глибокому розумінню поведінки інших людей і зменшує ймовірність виникнення конфліктів. Доцільним є використання вправ на розвиток емоційного інтелекту: ведення щоденників емоцій, аналіз емоційних ситуацій, обговорення власних переживань у групі. Це сприятиме підвищенню здатності до усвідомлення та регуляції емоцій і покращенню міжособистісної комунікації [3, с. 42].

Позитивний зв'язок між ціннісною орієнтацією «доброзичливість» та показниками толерантності свідчить про те, що орієнтація на підтримку інших людей та прагнення допомагати іншим сприяє формуванню позитивного ставлення до соціального різноманіття. Доцільним є розвиток просоціальної поведінки: участь у групових проєктах, волонтерській діяльності, використання вправ на розвиток взаємопідтримки. Це сприятиме формуванню атмосфери довіри та взаємної підтримки у соціальних групах [35].

Позитивний зв'язок між показниками інтернальності у міжособистісних відносинах та рівнем толерантності свідчить про те, що усвідомлення власної ролі у міжособистісній взаємодії сприяє розвитку відповідальності за якість спілкування та взаєморозуміння між людьми. Доцільним є використання групових тренінгів комунікативної компетентності та вправ на розвиток навичок конструктивного спілкування, що сприятиме підвищенню

ефективності міжособистісної взаємодії та формуванню більш толерантного стилю спілкування [30, с. 23].

Отже, отримані результати дозволяють зробити висновок, що розвиток толерантності до вибору інших людей має здійснюватися комплексно та включати розвиток емпатії, емоційної саморегуляції, внутрішнього локусу контролю та позитивних ціннісних орієнтацій особистості.

Висновки до розділу 2

Нами було проведено емпіричне дослідження толерантності до вибору інших людей в умовах війни серед 45 студентів віком 18-21 року. За результатами описового аналізу встановлено, що у вибірці переважає середній рівень толерантності, емоційного інтелекту та тривожності. У структурі ціннісних орієнтацій домінують універсалізм і доброзичливість, а локус контролю переважно має інтернальну спрямованість.

Кореляційний та регресійний аналіз показав, що толерантність пов'язана з рядом психологічних характеристик: позитивні зв'язки виявлено з емпатією, емоційною обізнаністю, мотивацією досягнення, гуманістичними цінностями та інтернальністю, тоді як реактивна тривожність має негативний зв'язок із толерантністю. Отримані результати загалом підтверджують висунуту гіпотезу, а саме що існує статистично значущий зв'язок між рівнем толерантності до вибору інших людей в умовах війни та складовими емоційного інтелекту, рівнем тривожності, ціннісними орієнтаціями й локусом контролю студентів та свідчать, що розвиток толерантності доцільно здійснювати через формування емпатії, емоційної саморегуляції, внутрішнього локусу контролю та зниження рівня тривожності.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань дослідження можемо зробити наступні висновки.

1. Нами було здійснено теоретичний аналіз феномену толерантності до вибору інших людей як психологічної проблеми. Проаналізовано наукові підходи до розуміння толерантності у філософії, соціології, політичних науках, педагогіці та психології. Встановлено, що у сучасній психологічній науці толерантність розглядається як інтегративна характеристика особистості, яка поєднує ціннісні орієнтації, емоційно-вольові якості, когнітивну гнучкість і поведінкову готовність до конструктивної взаємодії з іншими людьми.

Толерантність має складну багаторівневу структуру, яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Їхня взаємодія забезпечує здатність особистості розуміти відмінності між людьми, приймати їх та будувати взаємодію на основі поваги й відкритості.

Вона також інтерпретується як активна особистісна позиція, що проявляється у готовності до прийняття різноманітності соціальних позицій, культурних відмінностей та індивідуальних особливостей інших людей.

2. Нами розглянуто проблему особистісного вибору як важливого аспекту життєдіяльності людини. Встановлено, що вибір виступає проявом суб'єктності особистості, пов'язаний із прийняттям рішень у ситуації невизначеності, наявністю альтернатив та необхідністю брати відповідальність за наслідки власних дій. Показано, що в різних психологічних підходах особистісний вибір пояснюється через різні механізми: несвідомі детермінанти, типологічні особливості особистості, систему потреб і мотивації, а також когнітивні процеси оцінювання альтернатив. Встановлено, що особистісний вибір завжди відбувається у соціальному контексті та підлягає соціальній і моральній оцінці з боку оточення, що зумовлює необхідність толерантного ставлення до життєвих рішень інших людей.

Проаналізовано особливості прояву толерантності в умовах війни. Визначено, що соціальна нестабільність, підвищена тривожність, інформаційна перенасиченість і соціальна напруженість можуть сприяти зниженню рівня толерантності та посиленню інтолерантних установок. Так важливим психологічним чинником, який визначає здатність людини адекватно реагувати на складні соціальні ситуації, є толерантність до невизначеності. Вона пов'язана зі здатністю особистості діяти в умовах нестачі інформації, приймати рішення за наявності альтернатив і зберігати психологічну стійкість у ситуаціях ризику.

Узагальнення наукових підходів дозволило розглядати толерантність до вибору інших людей як складне соціально-психологічне явище, що формується під впливом особистісних характеристик, ціннісних орієнтацій та умов соціального середовища. Теоретичний аналіз створює підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження психологічних чинників толерантності до вибору інших людей в умовах війни.

3. В рамках емпіричного дослідження було організовано та проведено емпіричне дослідження толерантності до вибору інших людей в умовах війни серед студентської молоді. У дослідженні взяли участь 45 студентів віком 18–21 року. Для збору емпіричних даних використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження рівня толерантності, емоційного інтелекту, тривожності, ціннісних орієнтацій та локусу контролю.

Результати описового аналізу показали, що у вибірці переважає середній рівень толерантності до соціального та культурного різноманіття. Більшість респондентів демонструє помірну готовність до взаємодії з представниками різних соціальних груп, здатність частково приймати відмінності між людьми та відчувати відносний психологічний комфорт у взаємодії з ними.

Аналіз показників емоційного інтелекту засвідчив, що у більшості досліджуваних спостерігається середній рівень розвитку його основних

компонентів: емоційної обізнаності, здатності до управління власними емоціями, самомотивації, емпатії та розпізнавання емоцій інших людей.

Результати дослідження тривожності показали, що для більшості респондентів характерний середній рівень як реактивної, так і особистісної тривожності, при цьому частина досліджуваних демонструє підвищений рівень емоційної напруженості.

Аналіз ціннісних орієнтацій засвідчив домінування гуманістичних цінностей, зокрема універсалізму та доброзичливості, що свідчить про орієнтацію досліджуваних на підтримку соціальної взаємодії, взаєморозуміння та прийняття інших людей.

Дослідження локусу контролю показало переважання інтеральної спрямованості, що проявляється у схильності респондентів пов'язувати результати діяльності та життєві події з власними зусиллями та відповідальністю.

4. Кореляційний аналіз встановив наявність статистично значущих зв'язків між показниками толерантності та низкою психологічних характеристик. Позитивні зв'язки виявлено між толерантністю та компонентами емоційного інтелекту (емоційна обізнаність, емпатія, самомотивація, здатність розпізнавати емоції інших людей), а також з окремими ціннісними орієнтаціями (самостійність, досягнення, доброзичливість, універсалізм) і показниками інтеральності.

Водночас встановлено негативні кореляційні зв'язки між рівнем реактивної тривожності та показниками толерантності, що свідчить про зниження готовності до прийняття відмінностей між людьми за умов підвищеної емоційної напруженості.

Результати множинного регресійного аналізу показали, що найбільш вагомими предикторами толерантності до вибору інших людей є реактивна тривожність, емпатія та мотивація досягнення.

5. На основі отриманих результатів було сформульовано психологічні рекомендації, спрямовані на розвиток емпатії, емоційного

інтелекту, навичок емоційної саморегуляції, внутрішнього локусу контролю та просоціальних ціннісних орієнтацій як важливих чинників формування толерантності до вибору інших людей.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та впровадженні тренінгової програми, спрямованої на підвищення рівня толерантності молоді в умовах нестабільних соціально-економічних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барко В. І., Остапович В. П., Олешко П. С. Українськомовна адаптація опитувальника рівня і структури емоційного інтелекту. *Psychological Journal*. 2019. № 3 (23). С. 9–25.
2. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 1007 с.
3. Вдовіченко О. В., Кондратьєва І. П., Балла Л. В. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2022. № 1 (103). С. 64–77.
4. Гельбак А. Актуальні аспекти дослідження толерантності до невизначеності в умовах воєнного часу. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії* : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року. Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 105-108.
5. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі : монографія. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2007. 275 с
6. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. ... дра філос. наук: 09.00.10 / О.А. Грива; АПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2008. 32 с
7. Громова Г.М. Деякі аспекти дослідження толерантності особистості до невизначеності. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*. Матеріали Всеукраїнського конгресу із соціальної психології. (7-8 листопада 2019, м. Київ), 2019. С. 28-36.
8. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
9. Зарівна О. Історична генеза змісту і соціокультурної ролі феномена «толерантність». *Вища школа України*. 2008. № 1. С. 76–81.

10. Іщук О. В., Лукашевич О. А. Концептуальні підходи до розуміння психологічної сутності поняття вибору. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 2 (16). С. 54–60.
11. Кібальна К. О. Психологія толерантності : навчально-методичний посібник. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017. 120 с.
12. Когатько О. В. Формування толерантності особистості майбутнього психолога в освітньому середовищі. Кривий Ріг, 2024. 119 с.
13. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.
14. Курова А.В. Ситуація невизначеності у парадигмі сучасних викликів суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Психологія». 2021. Випуск 4. С.51-55.
15. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Психологічний часопис*. 2019. № 1. С. 90–107
16. Литвинова С. Толерантність як соціально-педагогічна проблема. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2010. Вип.ІІ.Част. І. С. 176–181.
17. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 272 с.
18. Матієнко О. С. Толерантність як соціально-психологічна проблема сучасного суспільства. *Наукові праці ВНАУ*. 2016. № 2. С. 115–120.
19. Мельничук М. М. Гендерні особливості феномену толерантності як морально-ціннісної якості особистості студента. *Габітус*. 2024. Вип. 60. С. 84–90.
20. Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості : монографія. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2015. 312 с.
21. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

22. Олексюк О. Є. Толерантність як інструментальна цінність особистості успішної людини. *Науковий Вісник Мну імені В. О. Сухомлинського*. 2021. Випуск 47 (114). С. 207-210.

23. Омельченко Л. М. Вплив ситуації невизначеності на процес соціалізації сучасної української молоді. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2015. Вип. 230. С. 282–288

24. Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т.М.Титаренко. Київ: Міленіум, 2005. 336 с.

25. Павленко В.М., Мельничук М.М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: ФОП МIRON І.А., 2014. 244 с.

26. Практична психосоматика: діагностичні шкали. Навчальний посібник / За заг. ред. О.О. Чабана, О.О. Хаустової. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ: Видавничий дім Медкнига, 2019. 112 с.

27. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.

28. Рень Л. В. Толерантність як особистісна характеристика фахівців соціальної роботи в умовах ситуації невизначеності. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2023. Вип. 23 (179). С. 86–90.

29. Савчин М. В., Василенко Л. П. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2018. 344 с.

30. Самойленко О. О. Психологічні особливості формування толерантності майбутніх фахівців соціальної сфери. Тернопіль : ЗУНУ, 2024. 92 с.

31. Саннікова О. П., Санніков О. І. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник післядипломної освіти*. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2020. Вип. 12 (41). С. 98–123.

32. Скок А.Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології. *Актуальні проблеми психології*: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ: А.С.К., 2005. Част. 14. С. 143–147
33. Собчак Г. Як жити у період невизначеності? Рубрика: Психологи не дають порад. TreatField. 7 липня 2022. URL: <https://www.treatfield.com/field/no-advice-uncertainty> (дата звернення: 15.01.2026).
34. Сьомак К. Д. Емпатія як психологічний феномен та її розвиток у міжособистісній взаємодії. Київ : КНЛУ, 2023. 213 с.
35. Терещенко К. В. Толерантність як соціально-психологічна характеристика особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 1. С. 140–147.
36. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності : метод. рекомендації. Одеса : СВД Черкасов М.П., 2004. 89 с.
37. Уварова С. Г. Концептуальна модель психологічної допомоги особистості в умовах суспільної кризи. *Психологія і особистість*. 2019. № 1. С. 225–243.
38. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с
39. Хілько С. О. Подолання невизначеності. Особистість, вибір і вирішення ситуації. *Психолог*. 2020. №3 (663). С.8-15.
40. Чебан О., Гога Н., Зброжек С. Психологічні чинники управлінського вибору в ситуаціях невизначеності. *Psychological Journal*. 2019. № 5. С. 112–120.
41. Чуйко Г. В., Чапак Я. В., Колтунович Т. А. Толерантність до невизначеності у ситуації війни. *Psychological Journal*. 2024. Vol. 10, Issue 1 (81). С. 18–30.

42. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми. *Психологія і суспільство*. 2010. №1. С. 100–111.
43. Buhr K., & Dugas M. J. The Intolerance of Uncertainty Scale: Psychometric properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy*, 40 (8), 931–946.
44. McLain D. L. The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*. 1993. Vol. 53, No 1. P. 183–189.
45. Miville, M. L., Gelso, C. J., Pannu, R., Liu, W., Touradji, P., Holloway, P., et al. *Appreciating similarities and valuing differences: The Miville–Guzman Universality–Diversity Scale*. *Journal of Counseling Psychology*, 1999. 46, 291–307.
46. Schwartz S. H. Portrait Values Questionnaire (PVQ–21). *European Social Survey*. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org> (accessed: 11.02.2026).
47. Yap A., Johansen P., Walsh C. Moderators uncertainty tolerance (UT) in healthcare: a systematic review. *Advances in Health Sciences Education*. 2023. Vol. 28. P. 1409–1440.

ДОДАТКИ

Додаток А.1.

Зведені дані за методиками дослідження емоційного інтелекту та тривожності

Респонде нт	Емоційн а обізнаніс ть	Управлін ня своїми емоціями	Самомотива ція	Емпат ія	Управлін ня чужими емоціями	Реактивн а тривожніс ть	Особистіс на тривожніс ть
1	14	12	5	7	8	34,1	37,8
2	7	1	1	11	2	54,9	46,9
3	11	1	5	13	-1	42,6	50,0
4	3	8	5	6	7	49,9	50,7
5	5	2	2	0	5	37,3	54,2
6	10	-3	5	9	6	40,2	51,6
7	-2	5	5	-1	-5	64,7	47,1
8	1	-3	-2	1	1	57,6	40,0
9	6	-4	10	18	6	45,4	43,8
10	-4	5	2	3	-5	58,9	54,3
11	6	4	6	9	2	49,1	43,5
12	14	4	8	4	1	47,1	50,9
13	2	3	-1	14	-3	40,1	54,6
14	8	7	0	11	9	30,4	57,2
15	6	-1	4	7	8	50,2	46,7

16	0	-3	0	-3	-2	45,9	57,5
17	-2	1	13	10	4	41,5	47,9
18	0	-4	-7	2	5	47,1	49,7
19	8	8	11	6	6	33,0	44,0
20	11	2	7	0	5	52,8	60,4
21	4	7	2	10	4	51,7	49,3
22	-4	-3	10	2	2	48,8	51,9
23	5	2	4	3	6	53,6	38,7
24	4	2	5	-1	6	67,1	48,9
25	-1	3	13	2	-6	45,8	52,6
26	5	3	3	3	6	35,4	47,9
27	11	-1	5	5	7	41,0	38,3
28	-1	1	5	0	1	57,5	47,6
29	4	4	5	-1	0	47,9	42,4
30	7	2	9	7	9	40,9	51,5
31	4	3	8	3	1	68,2	66,8
32	2	4	1	1	4	36,6	56,5
33	3	1	5	8	4	61,6	53,9
34	3	5	8	9	8	41,5	34,9
35	-2	3	0	1	1	43,1	53,6
36	8	-1	7	13	6	52,3	46,3
37	1	-2	-7	0	-1	46,1	47,9
38	-3	10	6	5	4	47,1	48,1
39	10	5	17	10	-1	40,2	44,6
40	-4	-3	5	1	-6	59,6	50,9
41	4	-5	6	-3	8	62,2	60,7

42	4	-1	3	5	7	49,3	51,8
43	4	3	13	11	9	50,9	51,3
44	2	8	6	2	5	53,9	54,5
45	6	11	7	2	7	30,4	55,3

Додаток А.2.

Зведені дані за методиками дослідження цінностей

Самостійність	Стимуляція	Гедонізм	Досягнення	Влада	Безпека	Конформність	Традиції	Доброзичливість	Універсалізм
6,0	5,0	4,8	5,6	3,7	3,3	3,5	3,1	6,0	5,9
5,2	4,0	5,2	4,3	3,4	4,8	3,5	3,5	4,3	4,7
3,9	4,5	4,8	5,1	3,7	4,2	3,7	3,3	4,5	5,1
4,0	5,0	3,9	3,1	4,0	5,5	3,3	4,4	5,0	5,4
4,2	4,3	4,2	5,3	3,0	2,7	4,4	4,1	5,7	5,1
3,6	4,2	4,1	4,6	2,8	3,6	4,4	2,7	5,4	5,5
4,1	4,0	3,0	3,5	3,7	5,1	4,3	2,6	3,8	4,1
3,6	3,7	4,6	3,0	3,2	5,1	4,0	4,7	3,8	4,6
4,7	3,8	3,3	3,5	4,2	4,2	4,0	3,2	3,9	5,7
3,8	3,7	3,7	3,6	3,9	4,4	3,7	3,7	5,0	4,5
4,9	4,3	5,0	4,2	4,4	4,7	2,4	4,1	4,8	5,3
3,5	4,1	4,9	4,1	4,5	3,1	5,1	5,4	4,7	5,7
4,3	4,0	3,6	3,3	3,1	4,1	3,8	4,1	3,9	4,8
4,7	5,2	4,9	3,0	3,7	4,8	3,2	3,0	5,3	3,8
4,2	2,9	4,2	4,7	3,3	3,3	3,7	3,7	4,2	4,9
3,9	3,4	4,4	3,5	3,6	4,6	5,4	4,6	4,2	3,8
3,9	4,2	4,2	4,0	3,7	4,0	2,8	4,6	5,7	5,0
2,9	4,6	3,4	3,2	4,4	4,9	4,7	4,8	3,0	4,4
4,1	4,3	4,8	6,0	3,6	3,0	4,2	2,7	5,6	6,0
3,1	4,1	3,5	5,3	5,4	4,0	4,0	4,6	4,9	4,3
5,2	4,2	3,7	3,7	4,0	4,8	3,8	3,4	6,0	5,7
4,1	3,4	4,0	4,5	4,2	4,3	5,5	4,5	4,0	3,3
3,2	4,9	4,0	4,5	3,4	4,0	3,5	4,4	4,9	4,6
2,3	4,4	3,8	4,9	3,1	4,8	4,6	4,7	4,9	4,9

4,1	4,0	4,3	4,6	3,0	4,2	4,9	4,2	4,2	4,8
4,1	3,9	5,0	5,0	3,0	4,9	4,3	4,7	4,8	4,4
4,1	4,2	3,2	4,1	2,8	4,3	4,2	3,9	4,2	4,9
2,7	3,6	3,8	3,4	3,5	5,2	3,8	4,4	5,6	4,3
4,1	4,5	5,5	3,5	2,9	4,3	4,0	4,0	4,9	5,4
5,6	4,7	4,7	4,0	3,9	4,2	3,6	3,1	5,1	5,4
3,5	3,9	4,8	4,3	3,7	4,5	4,5	5,7	3,8	3,5
3,5	3,3	3,8	4,7	3,0	4,5	4,0	3,7	4,1	4,9
3,3	3,4	3,7	4,0	3,6	4,0	4,7	4,0	4,0	4,5
4,8	4,0	4,7	5,1	4,9	4,3	3,7	2,8	4,5	4,7
3,2	3,8	3,0	3,2	3,0	5,1	4,2	4,1	3,7	4,2
5,6	4,5	4,2	3,6	3,5	3,8	4,3	4,0	5,3	4,8
3,7	4,3	3,6	3,6	3,4	4,5	4,2	4,7	4,8	4,8
3,6	4,3	4,3	3,4	4,0	4,8	3,0	5,0	5,4	5,5
4,9	4,7	5,6	6,0	3,7	3,8	3,7	3,1	6,0	5,0
4,2	4,0	3,1	3,4	3,1	4,9	4,9	4,3	3,2	3,6
3,9	4,5	4,3	3,9	2,7	3,9	4,4	5,3	5,0	3,5
5,5	3,6	3,7	5,3	3,5	4,2	4,1	4,8	4,9	5,8
5,8	4,8	3,8	4,5	4,5	4,8	4,0	3,2	5,9	5,5
4,2	4,9	4,4	4,6	3,6	3,8	3,9	3,2	4,8	5,9
6,0	4,6	3,6	4,5	3,2	3,5	3,8	4,2	6,0	5,3

Зведені дані за методикою дослідження інтернальності

Загальна інтернальність	Інтернальність у сфері досягнень	Інтернальність у сфері невдач	Інтернальність у сімейних відносинах	Інтернальність у виробничих (робочих)	Інтернальність у міжособистісних відносинах	Інтернальність у сфері здоров'я	Диверсійний контакт	Релігійне сприйняття	Комфорт у взаємодії з відмінностями	Загальний толерантність
5,8	9,5	6,8	4,7	4,9	9,8	4,7	70,7	80,1	63,8	71,5
4,7	4,4	5,0	7,1	6,9	7,4	4,7	49,2	53,7	47,6	50,2
6,8	6,9	8,5	9,2	4,7	4,5	7,5	63,1	78,0	62,4	67,8
7,6	7,8	3,9	4,7	5,6	3,0	2,5	61,7	54,2	44,1	53,3
7,4	8,1	8,0	4,7	2,4	8,4	6,0	58,8	66,2	61,2	62,1
7,4	6,6	9,7	6,8	6,3	8,4	7,1	61,5	76,4	68,1	68,7
4,9	7,2	3,0	10,1	2,5	3,7	4,8	44,9	62,1	55,0	54,0
5,7	2,5	5,2	7,7	4,9	4,7	6,1	40,9	31,0	32,7	34,9
9,4	8,8	6,4	4,1	8,7	8,5	4,9	62,5	71,4	62,5	65,5
2,0	4,0	3,2	4,4	4,6	5,3	2,5	62,1	47,0	71,7	60,3
5,6	4,5	5,1	4,0	5,7	10,8	7,1	62,1	65,0	64,3	63,8
6,2	9,9	7,1	6,3	5,7	7,5	6,9	70,5	45,7	57,6	57,9
7,1	7,6	1,6	6,2	3,3	2,1	4,5	53,6	66,6	55,8	58,7
9,8	3,1	7,5	6,5	7,8	8,5	4,4	73,3	69,4	72,5	71,7
9,2	6,3	8,9	6,4	5,1	11,6	2,4	76,3	51,5	65,8	64,5
3,6	3,8	2,6	5,0	4,7	4,3	4,2	70,2	56,6	39,0	55,3
5,7	5,0	6,6	6,9	5,1	8,7	4,8	62,6	61,2	59,6	61,1
6,7	6,8	4,2	7,1	6,6	6,1	2,9	68,0	54,3	50,8	57,7

8,1	8,3	6,6	1,4	8,7	10,0	5,3	70,7	66,7	64,0	67,1
6,7	5,0	4,0	6,3	6,6	5,2	6,0	58,8	49,1	59,3	55,7
9,1	7,7	4,1	10,0	7,5	11,9	4,1	59,2	57,1	65,6	60,6
5,2	6,1	6,5	9,4	5,5	2,4	1,2	59,1	63,3	62,1	61,5
2,6	7,6	7,0	4,5	3,8	3,1	8,1	60,7	56,5	51,8	56,3
2,0	7,8	1,7	5,5	2,0	7,9	4,1	52,1	60,1	56,5	56,2
9,7	5,0	6,5	7,4	5,4	5,0	4,2	61,6	61,1	58,0	60,2
6,5	5,6	8,1	3,8	11,0	6,6	5,1	60,3	69,3	50,4	60,0
5,9	6,8	7,8	7,1	3,5	7,0	7,4	78,8	64,5	63,6	69,0
5,6	5,6	5,8	6,4	6,4	4,8	4,0	45,6	52,9	60,0	52,8
9,2	6,2	7,1	4,4	10,0	9,3	8,2	62,2	63,3	52,6	59,4
5,9	6,9	8,6	7,4	8,9	7,5	5,1	59,9	59,6	54,2	57,9
4,7	7,9	2,0	1,8	11,6	3,8	3,3	57,9	43,3	56,5	52,6
7,0	4,4	4,7	3,9	4,1	8,4	11,8	58,3	66,3	62,4	62,3
5,7	1,6	4,4	8,0	9,6	7,4	8,1	42,9	62,8	41,9	49,2
9,7	10,3	10,2	7,7	5,0	11,0	6,3	62,3	49,6	78,1	63,3
4,0	4,7	6,2	4,6	2,5	5,7	2,4	53,2	58,7	54,0	55,3
3,7	8,0	1,7	8,0	8,1	8,2	7,3	57,6	72,8	67,5	66,0
0,6	8,2	3,6	3,8	4,2	5,1	5,9	51,1	47,1	54,9	51,0
5,2	2,3	5,1	5,2	10,0	5,1	6,5	50,9	63,3	51,7	55,3
9,2	9,0	9,0	6,6	8,5	10,7	7,6	87,4	64,1	75,4	75,6
3,0	5,4	3,6	0,8	5,9	1,6	4,6	38,1	40,3	56,8	45,1
7,7	4,9	4,6	7,9	6,0	7,3	7,6	55,1	65,2	39,3	53,2
7,6	8,3	5,9	8,7	5,2	4,2	3,6	58,7	64,5	63,8	62,3
7,7	12,0	6,6	6,8	9,8	7,6	8,2	90,0	46,9	68,2	68,4
6,0	8,5	3,7	6,5	7,8	5,4	3,9	54,1	64,5	56,6	58,4
6,4	8,0	8,2	3,4	6,7	6,3	7,9	69,2	74,3	63,6	69,0

Описова статистика по методикам дослідження

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Диверсійний_контакт	45	38,1	90,0	60,618	10,8185
Релятивістичне_сприйняття	45	31,0	80,1	59,947	10,3603
Комфорт_з_іншими	45	32,7	78,1	58,296	9,5416
Valid N (listwise)	45				

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Емоційна_обізнаність	45	-4,0	14,0	4,000	4,6904
Управління_власними_емоціями	45	-5,0	12,0	2,356	4,1514
Самомотивація	45	-7,0	17,0	5,000	4,7625
Емпатія	45	-3,0	18,0	5,000	4,9863
Розпізнавання_емоцій_інших	45	-6,0	9,0	3,333	4,2158
Valid N (listwise)	45				

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Реактивна_тривожність	45	30,4	68,2	47,900	9,4715
Особистісна_тривожність	45	34,9	66,8	49,667	6,4284
Valid N (listwise)	45				

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Самостійність	45	2,3	6,0	4,173	,8721
Стимуляція	45	2,9	5,2	4,171	,5057
Гедонізм	45	3,0	5,6	4,158	,6566
Досягнення	45	3,0	6,0	4,204	,8051
Влада	45	2,7	5,4	3,611	,5832
Безпека	45	2,7	5,5	4,284	,6270
Конформність	45	2,4	5,5	4,038	,6242
Традиції	45	2,6	5,7	4,007	,7732
Доброзичливість	45	3,0	6,0	4,749	,7762
Універсализм	45	3,3	6,0	4,840	,7005
Valid N (listwise)	45				

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Загальна_інтернальність	45	,6	9,8	6,229	2,2267
Інтернальність_досягнення	45	1,6	12,0	6,553	2,2286
Інтернальність_невдачі	45	1,6	10,2	5,702	2,2597
Інтернальність_сімейна	45	,8	10,1	5,987	2,1343
Інтернальність_робочі	45	2,0	11,6	6,304	2,4005
Інтернальність_міжособ	45	1,6	11,9	6,707	2,6354
Інтернальність_здоров	45	1,2	11,8	5,551	2,1398
Valid N (listwise)	45				

Результати кореляційного взаємозв'язку між досліджуваними параметрами

[illegible]

Результати регресійного аналізу

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,641 ^a	,411	,397	5,92989	,411	30,006	1	43	,000
2	,730 ^b	,533	,511	5,34087	,122	11,008	1	42	,002
3	,766 ^c	,587	,557	5,08678	,053	5,301	1	41	,026
4	,803 ^d	,645	,610	4,77100	,059	6,607	1	40	,014

a. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність

b. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення

c. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення, Емпатія

d. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення, Емпатія, Досягнення

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1055,123	1	1055,123	30,006	,000 ^b
	Residual	1512,036	43	35,164		
	Total	2567,159	44			
2	Regression	1369,112	2	684,556	23,999	,000 ^c
	Residual	1198,047	42	28,525		
	Total	2567,159	44			
3	Regression	1506,272	3	502,091	19,404	,000 ^d
	Residual	1060,887	41	25,875		
	Total	2567,159	44			
4	Regression	1656,661	4	414,165	18,195	,000 ^e
	Residual	910,498	40	22,762		
	Total	2567,159	44			

a. Dependent Variable: Інтегральний_толерантність

b. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність

c. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення

d. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення, Емпатія

e. Predictors: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення, Емпатія, Досягнення

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound
1	(Constant)	84,381	4,607		18,317	,000	75,091	93,671
	Реактивна_тривожність	-,517	,094	-,641	-5,478	,000	-,707	-,327
2	(Constant)	74,286	5,145		14,438	,000	63,903	84,669
	Реактивна_тривожність	-,472	,086	-,586	-5,488	,000	-,646	-,299
	Інтернальність_досягнення	1,214	,366	,354	3,318	,002	,475	1,952
3	(Constant)	70,926	5,113		13,872	,000	60,601	81,252
	Реактивна_тривожність	-,419	,085	-,519	-4,917	,000	-,591	-,247
	Інтернальність_досягнення	1,047	,356	,305	2,941	,005	,328	1,765
	Емпатія	,379	,165	,247	2,302	,026	,047	,711
4	(Constant)	59,387	6,569		9,040	,000	46,110	72,663
	Реактивна_тривожність	-,361	,083	-,448	-4,354	,000	-,529	-,194
	Інтернальність_досягнення	,669	,365	,195	1,836	,074	-,068	1,406
	Емпатія	,427	,155	,279	2,744	,009	,112	,741
	Досягнення	2,620	1,019	,276	2,570	,014	,560	4,680

a. Dependent Variable: Інтегральний_толерантність

Excluded Variables^a

Model		Beta In	t	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics
						Tolerance
1	Емоційна_обізнаність	,326 ^b	2,801	,008	,397	,871
	Емпатія	,312 ^b	2,726	,009	,388	,911
	Доброзичливість	,324 ^b	2,800	,008	,397	,881
	Досягнення	,346 ^b	3,106	,003	,432	,918
	Інтернальність_досягнення	,354 ^b	3,318	,002	,456	,975
2	Емоційна_обізнаність	,221 ^c	1,881	,067	,282	,761
	Емпатія	,247 ^c	2,302	,026	,338	,873
	Доброзичливість	,242 ^c	2,170	,036	,321	,819
	Досягнення	,241 ^c	2,098	,042	,311	,779
3	Емоційна_обізнаність	,163 ^d	1,386	,173	,214	,710
	Доброзичливість	,234 ^d	2,206	,033	,329	,818
	Досягнення	,276 ^d	2,570	,014	,377	,768
4	Емоційна_обізнаність	,060 ^e	,485	,630	,077	,600
	Доброзичливість	,179 ^e	1,707	,096	,264	,768

a. Dependent Variable: Інтегральний_толерантність

b. Predictors in the Model: (Constant), Реактивна_тривожність

c. Predictors in the Model: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення

d. Predictors in the Model: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення, Емпатія

e. Predictors in the Model: (Constant), Реактивна_тривожність, Інтернальність_досягнення, Емпатія, Досягнення